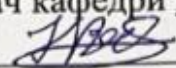

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут імені В.О. Сухомлинського

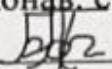
Кафедра історії

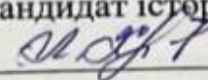
«Допущений до захисту»
Завідувач кафедри Рижева Н. О.
 (підпис)
« 13 » листопада 2025 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему:

**Створення та діяльність Організації українських націоналістів та
Української повстанської армії**

Виконав: студент 6852м групи
 Тернович Б. П.
(підпис)

Керівник роботи:
Доцент кафедри історії,
кандидат історичних наук, доцент
 Хрящевська Л. М.
(підпис)

Миколаїв – 2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова
Навчально-науковий педагогічний інститут ім. В.О. Сухомлинського

Кафедра історії

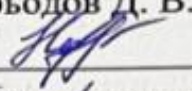
Спеціальність 032 Історія та археологія

Освітня програма Історія та археологія

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Гарант освітньої програми

Нефьодов Д. В.

 (підпис)
«15» вересня 2025 р.

ЗАВДАННЯ
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Студенту Тернович Богдану Павловичу

1. Тема роботи: Створення та діяльність Організації українських націоналістів та Української повстанської армії.

Керівник роботи: к.іст.н., доцент Хрящевська Л. М.

Затверджені наказом ректора № 1383-УЧ від «26» листопада 2025 р.

2. Термін подання роботи: до 01.12.2025 р.

3. Вихідні дані по роботі: історичні джерела, фахова література, матеріали конференцій, електронні ресурси, репозитарій університету.

4. Перелік питань, що належать до розробки (найменування розділів)

Розділ 1. Передумови та створення Організації Українських Націоналістів

Розділ 2. Діяльність ОУН-УПА

Розділ 3. Участь у битвах Української повстанської армії та занепад Організації українських націоналістів

5. Перелік презентаційних матеріалів

6. Дата видачі завдання: 20.09.2024 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№	Назва етапів роботи	Терміни виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми та ознайомлення керівника з планом кваліфікаційної роботи	Вересень 2024	Виконано
2	Визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження	Жовтень 2024	Виконано
3	Складання плану, підбір і опрацювання списку використаних джерел	Листопад 2024	Виконано
4	Написання вступу. Розділ 1. Передумови та створення Організації українських націоналістів	Грудень 2024	Виконано
5	Розділ 2. Діяльність ОУН-УПА	Лютий 2025	Виконано
6	Розділ 3. Участь у битвах Української повстанської армії та занепад Організації українських Націоналістів Написання висновків, укладання списку використаних джерел та літератури. Оформлення магістерської роботи	Червень 2025	Виконано
7	Передача магістерської роботи рецензенту для рецензування	Вересень 2025	Виконано
8	Передача магістерської роботи науковому керівникові для написання відгуку	Жовтень 2025	Виконано
9	Попередній захист магістерської роботи	Листопад 2025	Виконано

10	Захист магістерської роботи	Грудень 2025	Виконано
----	-----------------------------	--------------	----------

Студент БП Тернович Б. П.

Керівник роботи Л. М. Хрящевська Л. М.

ABSTRACT

The qualification work is devoted to a comprehensive study of the creation and development of the organization of Ukrainian nationalists to restore the Ukrainian state. The work shows the prerequisites and creation of the OUN-UPA and its role in the Ukrainian independence movement. It is pointed out that the OUN-UPA was created in the early 1940s, during the German occupation of Ukraine, and its main goal was to restore the Ukrainian state. The work also shows the role of the OUN-UPA in the Ukrainian independence movement and its struggle against the German occupation. The work also shows the role of the OUN-UPA in the Ukrainian independence movement and its struggle against the German occupation. The work also shows the role of the OUN-UPA in the Ukrainian independence movement and its struggle against the German occupation.

The results of the study are important for studying and supplementing the history of the Ukrainian independence movement and the role of the OUN-UPA in the Ukrainian independence movement.

АНОТАЦІЯ

Кваліфікаційна робота присвячена комплексному дослідженню створенню та становленню організації українських націоналістів та української повстанської армії. У роботі сформовано передумови та створення ОУН-УПА, проаналізовано суспільно-політичне життя в Україні та світі на початку ХХ століття, визначено події, які відбувалися до створення ОУН-УПА (1917-1929 рр.), зазначено процес створення та засновників ОУН-УПА, досліджено програму, принципи та діяльність ОУН-УПА, проаналізовано боротьбу польської влади проти українців; охарактеризовано діяльність ОУН-УПА під час Другої світової війни та з боротьбою ОУН-УПА після Другої світової війни.

Результати дослідження мають значення для вивчення та доповнення матеріалів, які будуть доступні для майбутніх дослідників та науковців.

Ключові слова: створення, діяльність, боротьба, криївка, акт Злуки, відозва, пацифікація, універсал.

ABSTRACT

The qualification work is devoted to a comprehensive study of the creation and formation of the organization of Ukrainian nationalists and the Ukrainian Insurgent Army. The work forms the prerequisites and creation of the OUN-UPA, analyzes the socio-political life in Ukraine and the world at the beginning of the 20th century, identifies the events that occurred before the creation of the OUN-UPA (1917-1929), indicates the process of creation and founders of the OUN-UPA, examines the program, principles and activities of the OUN-UPA, analyzes the struggle of the Polish authorities against Ukrainians; characterizes the activities of the OUN-UPA during the Second World War and the struggle of the OUN-UPA after the Second World War.

The results of the study are important for studying and supplementing the materials that will be available to future researchers and scholars.

Keywords: creation, activity, struggle, hiding place, act of Union, recall, pacification, universal.

ЗМІСТ

ВСТУП	9
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	11
1.1. Суспільно-політичне життя в Україні та світі на початку XX століття	11
1.2. Створення та діяльність Організацій Українських Націоналістів	16
РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА	34
2.1. Організація Українських Націоналістів під час Другої світової війни	34
2.2. Діяльність Організації Українських Націоналістів в регіонах України	38
2.3. Поява та структура Української Повстанської Армії	49
РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ У БИТВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЗАНЕПАД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ	56
3.1. Битви Української Повстанської Армії	56
3.2. Командувачі українських націоналістів та умови проживання повстанців	66
3.3. Участь українських націоналістів після Другої світової війни	83
ВИСНОВКИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	88

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ОУН - організація українських націоналістів

УПА - українська повстанська армія

УВО - українська військова організація

НКВС - Народний комісаріат внутрішніх справ СРСР

ЛУН - Легія Українських Націоналістів

ПУН – Провід Українських Націоналістів

ВСТУП

Актуальність теми кваліфікаційної роботи «Створення та діяльність Українських націоналістів та Української повстанської армії» у галузі «Гуманітарні науки» залишається досить високою в українському суспільстві та в науковому середовищі. Діяльність ОУН та УПА є однією з найважливіших сторінок в історії України. Вони боролися в умовах радянської та німецької окупації, що робить їх досвід в боротьбі за незалежність особливо цінним в умовах повномасштабного вторгнення російської федерації, яке відбувається сьогодні. З огляду на це тема кваліфікаційної роботи характеризується актуальністю та своєчасністю для подолання міфів та стереотипів про ОУН та УПА, які нав'язує сьогодні росія Україні, для достовірних фактів про діяльність українських націоналістів.

Об'єктом дослідження є створення та діяльність Українських націоналістів та Української повстанської армії, їх позитивні, негативні дії та наслідки діяльності Українських націоналістів та Української повстанської армії.

Предметом дослідження є заходи, які проводилися під час створення та діяльності Українських націоналістів та Української повстанської армії в Україні.

Методи дослідження. Методологія спирається на принципи історизму, об'єктивності та системності. Застосовано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, класифікація) та спеціальні історичні методи: хронологічний (періодизація подій 1917-1921 рр.).

Мета та завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є з'ясування передумов створення та аналіз діяльності Організації Українських Націоналістів та Української повстанської армії.

Для вирішення поставлення мети необхідно розв'язати наступні завдання:

1. Визначити передумови та створення ОУН-УПА проаналізувавши суспільно-політичне життя в Україні та світі на початку ХХ століття.

2. З'ясувати події, які відбувалися до створення ОУН-УПА (1917-1929 рр.) - Українську революцію 1917-1921 рр., Українську Військову Організацію та Легію українських націоналістів.

3. Проаналізувати діяльність ОУН-УПА під час Другої світової війни та методи боротьби ОУН-УПА після Другої світової війни.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з 1917 по 1960 рр. 1917 р. це початок української революції, а 1960 р. це останній бій ОУН проти радянської армії.

Практичне значення дослідницької роботи полягає в можливості використання її результатів для глибшого розуміння політичної ситуації та суспільних настроїв доби ОУН-УПА. Робота може бути корисною для дослідників, які займаються вивченням питань національної пам'яті, ідентичності та джерелознавства.

здійснена під час виступів на науковій конференції «Актуальні проблеми розвитку у країн світу: історія, освіта, культура», за темою «Створення та діяльність Українських націоналістів та Української повстанської армії»; 5 Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні питання викладання суспільних та гуманітарних дисциплін в умовах війни та післявоєнної відбудови» за темою «Територіальна геральдика України в період радянської армії».

Структура кваліфікаційної роботи зумовлена її метою та завданнями і складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та літератури (60).

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ ТА УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

1.1. Суспільно-політичне життя в Україні та світі на початку XX століття

Українська революція 1917–1921 років розпочалася в умовах революції, яка охопила Російську імперію у березні 1917-го, Внаслідок якого з'явилася Російська республіка на чолі якого став Керенський. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до появи незалежної держави яка називалася Українська Народна Республіка.

Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, почала відроджуватися культура.

Термін “Українська революція” був уведений в обіг учасниками цих подій. Це визначення є в працях Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Симона Петлюри, Дмитра Дорошенка та інших діячів доби. Радянська історіографія старанно викорінювала цей термін та поширювала свої поняття – “Велика Жовтнева соціалістична революція” та “Громадянська війна”. Усе, що не вписувалося в рамки “генеральної лінії партії”, подавалося як “контрреволюційне” та “буржуазне”. Таким чином у Радянському союзі почали переписувати події на свій лад.

Можна виділити кілька етапів Української революції:

1. Березень 1917 – квітень 1918. Створення та діяльність Української Центральної Ради, відбулося проголошення 4 Універсалів;

2. 29 квітня – 14 грудня 1918. Правління гетьмана Павла Скоропадського;

3. Грудень 1918 – листопад 1921. Встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху.

Перший етап Української революції розпочався після перемоги російської Лютневої революції у Петрограді. В цей час у Києві було створено національний представницький орган – Українську Центральну Раду (УЦР). Після Всеукраїнського національного конгресу вона з київської організації перетворилася на загальноукраїнську.

У I Універсалі УЦР заявила про політичну мету – здобуття української автономії у складі демократичної федеративної Російської республіки. Автономна Україна мала включати території, де українці становлять більшість населення.

II Універсалом Центральної Ради утворено виконавчий орган влади – Генеральний Секретаріат.

У багатьох містах колишньої імперії відбувалося українське національне піднесення. Українці, що входили до частини Російської імператорської армії та Російського імператорського флоту, збиралися на мітинги, “українізувалися” та визнавали УЦР.

Після захоплення в Петрограді влади більшовиками надії на демократичний устрій Росії поступово зникали.

III Універсалом УЦР проголосила Українську Народну Республіку (УНР). Майже відразу вона зазнала більшовицької агресії з боку Росії. У ході бойових дій УЦР проголосила незалежність УНР (IV Універсал).

Незважаючи на героїзм під Крутами та в інших нерівних боях, українські війська відступили. УНР уклала перший в новітній історії України міжнародний договір у Бресті. Дипломатичне визнання та військова допомога Центральних держав зміцнили УНР і дали змогу відвоювати окуповані більшовиками території.

Здобувши владу, гетьман Павло Скоропадський скористався нетривалим мирним періодом для зміцнення основ української державності. В період Гетьманату була розбудована дієва регіональна адміністрація. Вона контролювала найбільшу за весь час Української революції в територію, а також вела перемовини про входження до складу Української Держави Криму та Кубані. Українська Держава була визнана 30 країнами.

За гетьмана в Україні було відкрито Кам'янець-Подільський університет, засновано Академію наук, закладено основи Української автокефальної православної церкви, здійснено інші важливі починання. Амбітна військова реформа не була завершена через несприятливу зовнішню та внутрішньополітичну ситуацію. Здобутками державотворення періоду Гетьманату скористалася відновлена УНР.

Директорія відновила республіканський лад і демократичне правління в Україні. Акт Злуки Української Народної Республіки із Західно-Українською Народною Республікою (ЗУНР) засвідчив волю українського народу до Соборності. Скликаний Директорією Трудовий конгрес, забезпечив широку представницьку основу української влади. У Паризькій мирній конференції, де вирішувалася доля учасників Першої світової війни, взяла участь українська делегація.

Увесь цей період УНР вела важкі бої за незалежність і територіальну цілісність. Разом із Галицькою армією, Армія УНР демонструвала героїзм і не капітулювала навіть тоді, коли під українським прапором залишалися кілька невеликих повітів. Контрнаступи березня 1919-го, Офензива на Київ–

Одесу, Перший Зимовий похід засвідчили волю українців до боротьби. Укладання Варшавської угоди заклало фундамент тривалого українсько - польського альянсу і надало примарний шанс на перемогу навесні 1920 року. Проте навіть кинуті союзником напризволяще українські вояки не полишали спроб закріпитися на рідних землях. До листопада 1921 року тривав масовий повстанський рух.

Розпад Австро-Угорської монархії, прозваної “клаптиковою імперією”, відкрив шлях до незалежності її народів. Галичина – східна частина австрійського коронного краю – від початку стала ареною суперництва українського та польського національно-визвольних рухів. Права на неї заявили одночасно Українська національна рада та Польська ліквідаційна комісія. Українці Закарпаття та Північної Буковини тяжіли до своїх братів-галичан, але їхні землі також були об’єктом зазіхання сусідніх народів і держав [15].

В ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1919 р., відбувся «листопадовий чин». За кілька годин стрільці взяли під свій контроль вокзал головну пошту, Австро-Угорський банк, три залізничні вокзали ,тюрми, військові склади та казарми [11,с.250].

Проект Основного Закону,що тимчасово регулював питання державної незалежності українськихтериторій,які раніше належали до Австро-Угорської імперії,офіційно закріпив іменування новоутвореної держави як Західноукраїнська Народна Республіка.Проте,галичанам не вистачило ресурсу,аби втримати здобутки.Через місяць напружених бойових дій, українські сили були змушені відступити зі своєї адміністративної столиці.Внаслідок цього сформувалася довга лінія зіткнення між українцями та поляками.На початковій стадії сутички набули переважно статичного, окопного характеру. Цей період надав ЗУНР можливістьупорядкувати внутрішні державні процеси:впровадити необхідні зміни,сформувати

функціональний уряд та адміністративний апарат, а також створити боєздатні збройні сили.

Нажаль, підтримка з боку Києва, на яку так розраховували лідери ЗУНР, підписуючи Акт Злуки двадцять другого січня 1919 року, не стала вирішальним фактором у протистоянні з Польщею. Війська супротивника, які набрали сили, а також завдяки протекції переможців Антанти, захопили значну частину Східної Галичини. Лише відчайдушна спроба контрнаступу, відома як Чортківська офензива, принесла короткочасне покращення становища. У результаті, урядовці та військовослужбовці ЗУНР були змушені перетнути ріку Збруч, аби інтегруватися з підрозділами Директорії на Поділлі [15].

Таким чином всього за одну ніч у Львові змінилася влада. Було проголошено цього дня ЗУНР.

У 1921 році, по завершенні низки бойових дій між радянською Росією та УНР, переважна частина українських земель потрапила під владу загарбника. Ризький мирний договір, укладений у березні цього ж року між радянськими урядами Росії та України і Польщею, фактично зруйнував надії на формування незалежної держави для урядів УНР та ЗУНР. Так, у 1918 році Буковина була захоплена Румунією, а у 1919 році Закарпаття відійшло до складу Чехословаччини. Питання ж щодо Східної Галичини було вирішено у 1923 році на Паризькій мирній конференції – її інкорпоровали до складу Польщі.

Незважаючи на те, що до середини двадцятих років минулого століття усі українські етнічні землі опинилися розділеними між чотирма державами, ідея соборності української нації більше ніколи не ставилася під сумнів. Саме в період Української революції було проголошено незалежність України, що засвідчило потенціал для цивілізованого, демократичного об'єднання територій у єдину суверенну країну. Цей досвід державотворення та

правового будівництва України виявився значущим, хоча й сповненим трагізму [15].

6 січня 1919 року Україну було проголошено Соціалістичною Радянською Республікою. У декларації від 25 січня викладено програму політичної та соціально-економічної діяльності уряду. Метою вказано завершення соціалістичної революції шляхом націоналізації промисловості, вироблення законодавчих нормативів у галузі охорони праці, страхування, пенсійного забезпечення робітників, ліквідації поміщицького, куркульського та монастирського землеволодіння, формування власних збройних сил.

Декларація наголошувала на необхідності об'єднання УСРР з РСФРР на федеративних умовах. За вказівкою з Москви Україна включалася в більшовицьку систему, яка фактично ліквідовувала її національну, духовну, соціально-економічну самобутність [11, с. 194].

На Миколаївщині досить позитивно ставились до Української революції. На 23 квітня 1917 року, у Миколаєві, постала Рада робітничих та військових депутатів (зібрання пройшло у приміщенні театру Шеффера, що знаходився на Адміральській вулиці), де головну скрипку тягнули представники есерівської та соціал-демократичної партій. Очолив цю Раду Ян Петрович Ряппо, котрий на той момент ще перебував у лавах есерів [7, с. 18].

Грудень 1917 року у Миколаєві запам'ятався як період зіткнення українських політичних угруповань із більшовиками. Усе це розгорталося на тлі жакливого фінансово-економічного скрути у місті й розпочатої війни між більшовицькою Росією та Україною. Третього грудня тисяча дев'яťсот сімнадцятого року, рівно об одинадцятій годині ранку, у Миколаєві відбулася урочиста подія – публічне оприлюднення Третього Універсалу Центральної Ради [7, с. 26].

19 січня 1918 р. у Миколаєві друкувалася «Українська газета» [7, с. 32].

У Миколаївській області також була українізація у всіх сферах життя. У освіті, культурі у державних органах та інших сферах.

Тим часом у 1919 році у Харкові з'явилася копія УНР, але на чолі якої були більшовики. УНР змінилася на УСРР. Впродовж 3 років з 1919 по 1922 роки УСРР захопила решту території України. Радянська влада в Україні встановилася 30 грудня 1922 року. Але українці не здалися радянській владі та чинили опір.

1.2. Створення та діяльність організацій українських націоналістів

Українська військова організація з'явилася у 1920 році у західній частині України. До лав Української військової організації входили військові з різних родів військ, головним чином – Січові стрільці з Армії УНР та військовики Української Галицької армії. Керівництво УВО взяв на себе полковник Євген Коновалець, який раніше командував корпусом Січових стрільців.

При Українській військовій організації було засновано референтуру розвідки. Її окреслюють як первісну інкарнацію служби безпеки руху українських націоналістів. Саме УВО стала ключовим ядром, з якого згодом, у 1929 році, виросла Організація українських націоналістів.

Основною метою, яку переслідувала Українська військова організація, було втілення єдності та незалежності України. Євген Коновалець докладав зусиль, аби діяльність організації охопила терени усієї України, продовжуючи таким чином боротьбу за власне державне утворення.

Члени УВО здійснювали свою діяльність таємно, дотримуючись максимально суворого режиму конспірації.

Розвідувальна робота УВО велася у кількох царинах. Ключовим завданням було накопичення відомостей про Збройні сили та інші воєнізовані формування Польщі, оскільки саме її вважали головним опонентом. Паралельно розвідка протидіяла діячам польської влади та особам, яких організація визнавала поплічниками. Щодо останніх, члени організації вдавалися до здійснення на них замахів. Окрім того, УВО займалася і контррозвідувальними заходами.

На Західноукраїнських землях члени Української військової організації займалися накопиченням, придбанням та зберіганням зброї. Також вони організовували різноманітні масові заходи, на кшталт оголошення бойкотів принесенню українцями присяги на вірність Польщі, переписам мешканців, проведенню виборів до польського Сейму на українських територіях, мобілізаційним заходам до польського війська та іншим акціям.

Рис.1 Керівники УВО з друзями й рідними. Зліва направо: Ярослав Чиж, Парасковія Чмола, Василь Кучабський, Таїсія Юрієва, Іван Чмола, Євген Коновалець. Ворохта, суч. Івано-Франківська обл., 1921 рік. Фото: Історична правда

Українська військова організація об'єднувала представників різних вікових груп: тих, хто вже мав бойовий досвід, та юні. Кожен новобранець УВО мусив скласти клятву відданості організації. Як правило, цей урочистий

момент відбувався у відокремленому місці, у присутності обмеженого кола людей. Ті, хто складав присягу, здіймали три середні пальці правої руки, а лівою рукою торкалися зброї, промовляючи різноманітні формулювання. Здебільшого, присяга включала зобов'язання беззаперечно виконувати розпорядження проводу УВО та визнання за собою смертного вироку у разі порушення вірності.

Протягом 1920-х років низка майбутніх визначних діячів національно-визвольного руху вступила до лав Української військової організації. Наприклад, Роман Шухевич приєднався до УВО, коли йому було шістнадцять, а Степан Бандера—дев'ятнадцять років.

Згідно зі свідченнями очевидців, полковник Євген Коновалець демонстрував глибоку симпатію та розуміння молоді. У моменти суперечностей між старшими та молодшими членами він часто висловлювався так: "Моє місце поруч із молоддю. Революція неможлива без юнацтва".

Доктор історичних наук, експерт з історії розвідок Дмитро Веденєєв зазначає, що члени Української військової організації надзвичайно дбали про власне фахове самовдосконалення. Вони поглиблювали знання з історії, методів та тактик функціонування різноманітних контррозвідувальних структур.

Статті на ці теми регулярно публікувалися у "Сурмі", яка була одним із головних видань організації. Крім того, у цьому друкованому органі обговорювалися набуті досвідом відомості, отримані у протистоянні з польською поліцією та контррозвідкою. Йшлося, приміром, про настанови щодо поведінки під час допитів чи методи створення надійного конспіративного середовища. Варто наголосити, що навіть останній очільник Української повстанської армії, Василь Кук, у 1937 році видав своєрідний довідник із таємної роботи, замаскувавши його під назвою "Пашні буряки". Ці

осередки були справжніми самородками підпільного спротиву, які, попри об'єктивне відставання від регулярних розвідувальних апаратів, демонстрували значну кмітливість, підсилену непохитною ідеологічною відданістю.

Рис.2 Фото: УІНП Назва газети

Видання "Сурма" готувалося Українською військовою організацією у межах Литви. Однак розповсюдженням займалися у західних областях України. І робили це поза законом. На сторінках часопису публікували політичний розбір, ідеологічні тексти, а ще фіксували таємні акції учасників УВО.

Для того, щоб розповсюджувати "Сурму", застосовували умовне позначення, — ділиться спогадами директор відділу Музею історії України Олександр Кучерук.

"Друкарські роботи виконувалися на спеціальному, вельми тонкому папері, доступному на місці. Далі, газету згортали у циліндри та, нелегально, переправляли чи перевозили в Україну. І це кодове слово звучало як "трубка". Саме так і спілкувалися, аби не вимовляти назву «Сурма»: "Надійшла трубка". До того ж, коли наклад сягав п'яти тисяч примірників, надсилали запити, мовляв, замало, треба додати. Згодом наклад сягнув і десяти тисяч. Наповнення цього часопису поділялося на цілком

агітаційне, на кшталт "слава Україні", та на вказівне. Приміром, там була серія публікацій проведення бойових дій у міських умовах: як організовувати засідки, яку зброю варто застосувати, і тому подібне. Також описувалося, як убезпечитися від правоохоронних органів Польщі. Саме на базі цих матеріалів потім побачило світ декілька малих книжечок. Наприклад, вийшла друком брошура про підпільну діяльність, яка спершу друкувалася саме у "Сурмі".

Через газету «Сурма» намагались агітувати більше людей в УВО. На початку двадцятих років минулого століття Українська військова організація розпочала співпрацю зі збройними силами Німеччини. Структури обмінювалися даними розвідок. Українські офіцери проходили підготовку у німецькій армії. У 1923 році, в рамках взаємодії з абвером, розвідувальним підрозділом Німеччини, у Мюнхені було організовано навчальні курси для членів УВО. Ба більше — до 1928 року у Берліні та Гданську функціонували школи для підготовки розвідників, диверсантів та резидентів, призначених для керівників українських розвідувальних формувань.

У 1926 році розвідувальний відділ УВО провів одну зі своїх найбільш резонансних операцій. Українські розвідники здобули відомості про план Польщі щодо нападу на Литву і передали їх литовському уряду. Крім того, у 1925 році розвідники УВО сприяли литовцям в успішному трансфері двох підводних човнів, придбаних Литвою у Німеччині. Українці надали інформацію про дислокацію польських морських сил, що дало змогу литовським морякам безпечно доставити субмарини до Литви.

Рис.3 Зліва праворуч. Стоять: Євген Коновалець, невідома, Зенон Кузеля, Ольга Кузеля, Ольга Коновалець, Омелян Сенник, Ріко Ярій, Степан Федак-молодший (виконавець замаху на Ю. Пілсудського у 1921 р.). Сидять: невідома, Юліан Головінський, Ольга Яра. Берлін 1927 р. Фото: <https://photo-lviv.in.ua/>

Євген Коновалець не обмежував своєю співпрацею лише Литвою та Німеччиною. Його мережа міжнародних зв'язків була надзвичайно розгалуженою. Українська Військова Організація (УВО) підтримувала контакти з урядовими колами та розвідувальними службами таких країн, як Іспанія, Італія, Франція, Англія, і навіть Японія. Прикметно, що на початкових етапах Коновалець спробував налагодити комунікацію з харківським радянським урядом, отримуючи від нього навіть певні фінансові вливання, хоча цей період тривав дуже недовго.

Для реалізації своїх місій Українській Військовій Організації було необхідне фінансування, яке надходило з різноманітних джерел. Значна частина коштів походила від української громади, що проживала у США та Канаді. Також вагому підтримку надавала Литва. Крім того, члени УВО проводили експропріаційні заходи, відомі як "екси". Вони здійснювали напади на польські державні установи з метою заволодіння грошима, які, з

огляду на умови польської окупації, вважалися українськими активами, призначеними для фінансування УВО.

Українська Військова Організація досягла значних масштабів, і вже через кілька років постала необхідність формування власної політичної структури. З огляду на це, у 1929 році з ініціативи Євгена Коновальця було створено Організацію Українських Націоналістів (ОУН). У період з 1929 по 1931 роки УВО та ОУН функціонували паралельно. Згодом УВО трансформувалася у військову референтуру ОУН, а вже на початку 1930-х років назва УВО почала поступово виходити з активного вжитку.

Євген Коновалець став пріоритетною ціллю для радянських органів державної безпеки. Вони усвідомлювали, що УВО — це не просто організація, яка висловлює критику щодо Радянського Союзу, а серйозна сила, здатна впливати на громадські настрої та організовувати збройний опір.

Особисте розпорядження щодо ліквідації Коновальця віддав сам Йосип Сталін. Так розпочалася спеціальна операція під кодовою назвою "Ставка". Завданням радянських спецслужб було впровадження свого агента у найближче оточення українського лідера. І таку особу вдалося знайти. Історик Дмитро Веденєєв зазначає, що йдеться про Василя Хом'яка, народженого у 1897 році. Він був колишнім офіцером Армії УНР у лавах Січових Стрільців, якого радянські спецслужби завербували на початку 1920-х років. Йому присвоїли псевдонім "Лебідь". Пізніше його агентурне ім'я змінили на "82-й", під яким Хом'як тривалий час і діяв. У надрах радянських спецслужб визрів план інсценувати перед Коновальцем, а загалом перед керівництвом ОУН, існування націоналістичного підпілля на теренах Радянської України. Нібито його емісари прагнуть встановити зв'язок із закордонним штабом ОУН для координації дій, підготовки антирадянського повстання, надання допомоги тощо.

Спочатку Коновалець не надто довіряв Хом'яку, проте з часом позиції останнього почали зміцнюватися. Він зав'язував контакти у середовищі проводу ОУН, тим паче, що чимало з цих осіб він знав завдяки спільній службі у лавах Січових Стрільців. Згодом радянські органи держбезпеки вирішили розширити цю таємну операцію. У оточення Коновальця запровадили агента, який мав виглядати як племінник Хом'яка. Цього агента звали Павло Судоплатов. Згідно з розробленою легендою, він був молодим комсомольцем, який розчарувався у радянській владі та прагнув з нею боротися. Дмитро Веденєєв зазначає: "Павло Судоплатов родом із Мелітополя. Його готували дуже інтенсивно. Вісім місяців агент студіював українську мову, зокрема галицький говір, конспіративну роботу, методи агентурної діяльності, стрільбу, рукопашний бій тощо. По завершенні війни у Москві його зустрічає відомий протопресвітер Гавриїл Костельник. Священник, зрозуміло, не знав, що перед ним співробітник спецслужб; вони представлялися як генерали політпрацівники. Після побачення Костельник відгукнувся про Судоплатова, мовляв, той володіє українською краще за нього самого. Росіянинові, хоч як його навчай, так мови не опанувати. Хоча Судоплатов був етнічним росіянином. І ось здійснили таку комбінацію: створили так зване "вікно" на фінському кордоні, через яке Судоплатова вивели до Фінляндії. Там його зустріли місцеві осередки ОУН та "дядько", роль якого виконував Василь Хом'як".

Коли Сталін прийняв рішення про усунення Євгена Коновальця, у спеціальній лабораторії виготовили вибуховий пристрій. Його замаскували під коробку з солодощами, оздоблену українськими візерунками. Історик Дмитро Веденєєв розповідає, що "Павлові Судоплатову Коновалець дуже сподобався. Він покладав на агента великі надії, можливо, навіть мав до нього особисту симпатію. І от настав 1938 рік. Як усім відомо, Коновалець та Судоплатов зустрілися у кав'ярні Роттердама. Судоплатов передав полковникові бомбу у вигляді коробки цукерок, яка спрацьовувала після

переведення у горизонтальне положення, і швидко покинув заклад. Спецслужбовець переодягнувся, змінив зовнішність, і приблизно через двадцять хвилин після того, як він залишив кав'ярню, пролунав вибух. Тіло Коновальця було розірвано на шматки. Прикметно, що поліція, працюючи за гарячими слідами, не мала чітких версій. Головною версією вважали зведення рахунків між самими учасниками українського націоналістичного руху, особливо з огляду на те, що на той час уже загострився конфлікт між тими, хто діяв у Галичині, та тими, хто перебував у віддалених, безпечних європейських столицях".

Рис 4. Розгромлена вибухом вулиця Колсінгель

Олександр Скрипник зауважив, що Євген Коновалець посідав позицію одного з найвидатніших провідників ОУН. З огляду на це, його усунення певною мірою спричинило послаблення національно-визвольного спротиву. Проте, ця подія також заклала основу для розмірковувань щодо нагальної потреби подальшого зміцнення розвідувальних структур українських націоналістів.

Паралельно з цим, ліквідація Коновальця викликала значний гомін у колах українських націоналістів. Вона поглибила внутрішні суперечності поміж

членами ОУН, спровокувавши розкол організації. Очолили ж ці нові фракції Андрій Мельник, керуючи однією, та Степан Бандера – іншою. Звідси й пішли назви: "мельниківці" та "бандерівці". Попри це, остаточно підірвати діяльність української націоналістичної організації через усунення Коновальця не вийшло, хоча саме на це розраховувала влада Радянського Союзу.

Значення Євгена Коновальця для української національно-визвольної боротьби є непересічним. Адже саме завдяки його ідеї та безпосередній залученості було засновано рух, який згодом перетворився на одне з найефективніших політичних об'єднань українців ХХ століття. І яке виявилось непідвладним руйнівній дії будь-яких спецслужб, включно з радянськими [18].

Вбивство Коновальця було здійснено за політичними мотивами. Радянський Союз отримав певну вигоду через вбивство Євгена Коновальця. Українська військова організація залишилася без лідера та почала розформовуватися, що стало причиною переформатування УВО в Організацію українських націоналістів у 1929 році.

Українці продовжували боротьбу за свою незалежність. В зазначений період виникли група Української Національної Молоді та Легія Українських націоналістів.

У 1922 році, серед українських вояків, дислокованих у Ліберці та Йозофові (Чехословацька Республіка), сформувалася Група Української Національної Молоді. Основний фокус їхньої діяльності був зосереджений на просвітницькій та світоглядній праці. Цей напрямок мав на меті протистояти ворожим радянофільським настроям та конформізму, які іноді просочувалися в еміграційне середовище, особливо поширені серед діячів із Західної України. Хоча осередок організації був розташований переважно у Празі, вона також діяла в студентських громадах по всій Східній Європі.

У 1924 році почав друкуватися журнал «Національна думка». Він вирізнявся глибоким аналізом ідеологічних питань і згодом послужив підґрунтям для випуску «Розбудови Нації», офіційного друкованого органу ОУН. Важливою рисою цього видання стало те, що воно вперше почало формулювати ключові постулати ідеології українського націоналізму. Йдеться про такі концепції, як Нація та її нероздільність; першість загальнонаціональних інтересів над інтересами окремих класів чи регіональними угрупованнями; а також неминучість боротьби як єдиного шляху, відкидаючи ідеї компромісів чи співіснування з тими, хто стоїть на засадах ворожості до українства. Група Української Національної Молоді вважала Радянську Україну ілюзією та рішуче вимагала повної державної суверенності й об'єднання всіх українських земель. Саме з цієї організації вийшли такі визначні постаті, як Юліан Вассиян, що став провідним теоретиком націоналістичного руху, та Олесь Бабій, автор гімну Організації Українських Націоналістів.

Восени 1925 року постала Легія Українських Націоналістів (ЛУН), утворена на базі менших та дрібніших молодіжних українських формувань Чехословаччини. Серцевиною Легії були Подєбради, зокрема, місцева Українська Господарська Академія, де кипіло українське наукове, культурне й політичне життя, і де, як правило, перебували на праці та навчанні емігранти зі Східної України. На старті Легія не мала такого чіткого ідеологічного оформлення, як, скажімо, УВО, і певний час у ній суттєво впливали монархісти. Проте досить швидко завдяки наполегливим студіям та ідеологічній роботі Легія набула виразного націоналістичного забарвлення. Серед інших формувань Легія вирізнялася чисельністю та гарною структурованістю. Осередки цієї організації діяли у Парижі, Люксембурзі, Берліні, Відні та інших європейських містах. Саме в ЛУН вперше запровадили вже традиційне привітання «Слава Україні!». Організація мала свій знак – щит у кольорах українського прапора з Тризубом. Щит був

оточений ланцюгом як символ соборності. На щиті був вислів: «Думка – думкою, меч – мечем!». До слова, саме ЛУН стала першою організацією, яка почала вживати такі нині буденні терміни, як «націоналіст» та «націоналістичний». Оленою Телігою Легія вельми опікувалася. З її лав вийшов видатний діяч націоналістичного руху, автор відомої «Націократії» Микола Сціборський.

В оточенні Легії зародилася ідея згуртувати організаційно роз'єднані, але ідейно близькі структури в єдину монолітну й потужну силу, спроможну визволити та об'єднати Україну.

Процеси творення націоналістичних осередків також відбувалися на Західній Україні. Перше таке формування виникло у Львові 1925 року, і його появі безпосередньо сприяла УВО. Організація отримала назву Група Української Державницької Молоді. Структура стрімко збільшувалася чисельно, мала свої осередки практично у всіх закладах освіти, влаштовувала зібрання, дискусії, поширювала націоналістичну літературу.

Варто згадати, що на той час у Західній Україні діяли легальні українські партії. Найбільш відомою серед них була УНДО – Українське національно-демократичне об'єднання. Проте УНДО, як і інші українські партії, відкидало революційний спосіб боротьби, часто займаючи примирницьку позицію щодо окупанта, сподіваючись, що через компроміси можна покращити долю українців, які потерпали від польського гніту. Через це доволі часто між колами демократів та націоналістів виникали непорозуміння, які лише посилювали націоналістичну революційно-визвольну концепцію.

Наприкінці двадцятих років минулого століття стало очевидним, що велика кількість ідеологічно споріднених формувань заважає їхній ефективній діяльності. На часі постало питання їхнього об'єднання в одну організацію, чия структура та ідейна основа забезпечили б появу нової

політичної сили, здатної повести широкі маси на визвольну боротьбу за Україну.

Розпочалися перемовини між Групою Української Національної Молоді та Легією Українських Націоналістів. Було узгоджено спільну ідейну базу та ухвалено статут Союзу Організацій Українських Націоналістів, на засадах якого планувалося об'єднати обидві структури. 12 липня 1927 року було скликано збори Союзу та обрано його Управу, яку очолив Микола Сціборський. При цьому обидві організації тимчасово не саморозпустилися, а налаштовувалися на спільну конференцію, яка мала опрацювати та уніфікувати ключові засади націоналістичної ідеології, на базі якої передбачалося злучити усі націоналістичні організації.

Така конференція відбулася у Берліні з 3 по 7 листопада 1927 року. Вибір цього місця не був випадковим, адже тут розташовувався осередок Начальної Команди УВО і проживав Євген Коновалець.

У конференції взяли участь представники усіх чинних націоналістичних структур еміграції та України. Головним результатом Першої конференції Українських Націоналістів стало обрання Проводу Українських Націоналістів (ПУН), до складу якого увійшли: Євген Коновалець як голова, а також члени: Дмитро Андрієвський, Володимир Мартинець та Микола Сціборський. Було створено секретаріат та референтури. Засновано офіційний орган ПУН — часопис «Розбудова Нації». І хоча конференція проголосила намір згуртувати усі організації, все ж остаточно не визначила, чи це має бути єдина монолітна організація, чи об'єднання чинних структур.

Процес згуртування тривав. Наступним етапом стало проведення Другої конференції, яка відбулася на початку квітня 1928 року у Празі. Представництво на ній було дещо ширшим. Окрім представників націоналістичних організацій, у ній брали участь активісти націоналістичної

преси, окремі особистості. Основними темами, які активно обговорювалися, були дві: творення єдиної організації і позиція стосовно вже існуючих партій.

Після жвавого обміну поглядами та палких суперечок, ухвалили постанову. В ній Провід Українських Націоналістів рішуче відмежувався від дій українських партій, котрі на той час були охоплені чварами, нерідко вдавалися до опортунізму та демонстрували нездатність розгорнути революційну боротьбу за волю України. Крім того, на цій конференції було вирішено скликати Конгрес Українських Націоналістів, аби остаточно завершити формування єдиної структури.

Підготовчі заходи до об'єднавчого Конгресу затягнулися. ПУН доклав надзвичайних зусиль в організаційному плані. Було розроблено проекти необхідних документів. Зокрема, десять ключових аспектів мали лягти в основу роботи Конгресу: це й поточне становище української нації; принципи українського націоналізму; український націоналізм у зіставленні з іншими ідеологіями; форма державного устрою та органи влади в Україні; соціальна проблематика на українських теренах; питання культури та віросповідання; економічний розвиток України; військова доктрина; а також формування самої Організації Українських Націоналістів [19].

На конгресі Українських націоналістів 29 січня-3 лютого 1929 року було вирішено створити ОУН. Її заснували Євген Коновалець, Дмитро Донцов, Микола Сциборський, Юліан Вассиян та інші.

Після завершення конгресу почали формувати структури ОУН на етнічних територіях України та за її межами.

На заході України (підконтрольній Польщі) в плані було створити два Край, які мали включати Галичину та Волинь. На Закарпатті, яка була у складі Чехословаччини, мав діяти окремий Край, так і територій етнічно населених українцями у Румунії.

Шість Країв планували заснувати в Радянській Україні. Однак в УСРР, через тотальний контроль спецслужб та влади на місцях, структури ОУН створити зазнали невдачі.

Закордоном ОУН створила власні структурні підрозділи у багатьох державах, як Центральна Польща з вільним містом Данциг, Чехословаччини, Австрії, Німеччини, Франції, США, Канаді, Італії, Швейцарії та інших державах [9, с. 20-21].

Дмитро Донцов та вісниківці сприяли становленні ідеології українського націоналізму, зафіксованих у документах ОУН.

У відозві, прийнятій на першому Великому Зборі ОУН «Від Конгресу Українських Націоналістів» були визначені основні риси політичної доктрини організації. У ній, також, задекларовано, що повне усунення всіх окупантів з українських земель відкриє широкі можливості для розвитку української нації в межах власної держави. Визначено основні доктринальні принципи державної організації – всеукраїнство, надпартійність та монархізм.

Також на Великому Зборі була прийнята програма ОУН, у якій передбачено три етапи державного будівництва. На першому, охарактеризованому як етап «визвольної боротьби», йшлося про встановлення національної диктатури. При цьому не зрозуміло, в яких формах вона буде реалізована. На другому, перехідному, етапі передбачено, що глава держави мав би «підготувати створення найвищих законодавчих органів на засаді представництва всіх організованих верств суспільства». На третьому, завершальному етапі, коли настане державна стабілізація, запропоновано створення представницького органу, що призначав голову держави. Лідер держави, мав би, сформувати найвищий орган виконавчої влади, котрий відповідав перед ним і «найвищим законодавчим тілом».

Важливий додаток до доктрини ОУН стала концепція національної революції, яка мала почати створення Української держави. Одним із авторів

даної концепції є Микола Сціборський [6, с. 235-237] «За що ми, українські революціонери і повстанці, ведемо боротьбу, які наші політичні і соціальні цілі?».

1. За формування на етнічних українських теренах самостійної української національної держави з облаштуванням, що базується на засадах справедливості у політичній та соціально-економічній сферах.
2. За реорганізацію теперішнього СРСР на засадах невід'ємної державності усіх народів, що входять до складу Радянського Союзу.
3. За цілковите втілення у життя концепції вільних національних утворень для кожного народу планети, та за ліквідацію будь-яких проявів імперіалізму на світовій арені.
4. За створення у суверенній українській країні суспільства без класового поділу, за абсолютне викорінення утиску однієї людини іншою на українських землях, за тріумф ідеї суспільства без класів серед усіх націй, особливо – у межах нинішнього СРСР.
5. За справжню народовладдя, виступаючи проти будь-яких форм тиранії чи тоталітарних режимів, за гарантування вільного висловлювання думок, вільного друку, права на збори та світогляд, за надання усім національним групам в Україні повних національних та громадянських прав, проти надмірної влади правоохоронних органів, за таку державну владу, для якої найвищим служінням вважатиметься обслуговування потреб народу, а не реалізація власних загарбницьких намірів [4, с.272-274].

У цей час в Польщі проводиться політика «пацифікації» на окупованій частині України (Галичина Волинь Тернопільська та Хмельницька області).

Для початку варто зазначити що таке пацифікація.

Пацифікація (від латинського «*pacificatio*», що означає заспокоєння, примирення) – це державна стратегія, метою якої є стишення, замирення

("пацифізм", впроваджений через силу) невеликих етнічних груп (національних меншин) [20].

Урядове рішення Польщі від 16 вересня 1930 року започаткувало акцію "пацифікації" – насильницького "приборкання" українців на Галичині. Цей захід був відповіддю на акції українських націоналістів з Організації українських націоналістів, які вчинили погроми польських маєтків.

Масштаби цієї "умиротворювальної" кампанії виявилися надзвичайно широкими. Загалом, під неї потрапило близько 450 сіл та містечок. Керували цією операцією очільник польського уряду, маршал Юзеф Пілсудський, та міністр внутрішніх справ Феліціян Славой Складовський. Поштовхом до дій стали протестні рухи українців Галичини проти домінування Польщі. Відповідальність за заворушення покладали на ОУН та Українську військову організацію. Поляки прагнули послабити український політичний вплив у регіоні, тим самим зменшивши його значення для польської політики. Для реалізації задуму було залучено більше тисячі поліцейських, кавалерію та додаткові військові формування.

Військові оточували села, збирали чоловіків і піддавали їх покаранням по черзі, зазвичай це було двадцять п'ять ударів буком. Траплялися й акти приниження, коли людей кидали у ями зі вмістом гною. Нібито у пошуках зброї, вони громили оселі, громадські хати-читальні та кооперативні об'єднання. Муку розсипали та заливали гасом, а подушки й перини розпорювали. Були заарештовані правник Володимир Целевич та священник Іван Ліщинський. Відповідь була надзвичайно суворою щодо місцевих українців [21].

Заарештованих українців збирали у громадських будівлях, де кожного били 25-30 разів нагайкою, вимагаючи при цьому лаяти Україну, співати польський гімн та вигукувати похвали на адресу Юзефа Пілсудського. Ось якими були знущання поляків над українцями. Особливо жорстоким було

нищення портретів Шевченка та Франка, а також осквернення могил Січових Стрільців на українських кладовищах. Тоді багато українських жінок були зґвалтовані поляками, десятки наших співвітчизників були піддані звірячим тортурам і вбиті, значну частину українців жорстоко катували перед тим, як стратити [22].

Наслідком цієї "пацифікації" стало закриття таких українських молодіжних товариств, як "Січ", "Пласт", "Сокіл", а також розгром "Просвіти" та кооперативних структур. Українські державні діячі, яких підтримав Митрополит Андрей Шептицький, виступили з вимогою припинити терор проти місцевого населення. Поляки здійснили понад 5 тисяч каральних рейдів селами та містами, де проживали українці.

Ці репресії призвели до скорочення представництва українців у польських державних структурах. Депутати від Галичини здобули лише двадцять місць у Сеймі.

У січні 1932 року Ліга Націй офіційно засудила дії польського уряду щодо населення Галичини. На цьому кампанія була завершена [21].

Висновок до розділу 1.

Українська Військова Організація, яка проводила розвідку в армії Польщі та збирала важливу інформацію про структуру їх спецслужб, була для них основним ворогом. УВО провела досить успішну ризиковану операцію в ході якої допомогла перевезти субмарини до Литви. УВО співпрацювала з німецькими та литовськими спецслужбами. На основі УВО було створено Організацію українських націоналістів у 1929 році.

Легія Українських Націоналістів об'єднала дрібні організації в одну велику зі схожою з ними ідеологією. У 1929 році на Конгресі українських націоналістів було створено Організацію Українських Націоналістів з власною програмою, у якій визначено основні принципи організації – всеукраїнство, надпартійність та монархизм.

Політика пацифікації була спробою геноцидом українців за національною ознакою. Це була своєрідна війна між поляками та українцями, яка згодом повториться вже у часи другої світової війни та увійде в історію під назвою «Волинська трагедія 1943 року» та інші трагічні події які сталися також під час Другої світової війни.

РОЗДІЛ 2. ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН-УПА

2.1. Організація українських націоналістів під час Другої світової війни

У 1940 році ОУН зазнала розколу, внаслідок якого сформувалося два незалежні угруповання: досить радикально налаштована ОУН(Б), котру очолював Степан Бандера, та більше поміркована ОУН(М) на чолі з Андрієм Мельником. Різниця у поглядах також проявилася у виборі тактичних кроків та у позиціонуванні щодо взаємодії з нацистською Німеччиною [29].

ОУН(м) співпрацювала з Третім рейхом, а ОУН(б) відмовилася від співпраці з німцями.

Це стало основною причиною розколу ОУН на дві окремі організації ОУН (б) та ОУН(м).

У Кракові, в травні 1941 року, було утворено Український Національний комітет, який очолив генерал Армії УНР Всеволод Петрів. Задумом було зробити цю структуру своєрідною платформою для легітимізації Акту.

Комітет зібрав разом ледь не всі українські організації, що діяли в еміграції. Саме тоді ж було підготовлено й первинний варіант Акту [27].

У травні 1941 року у Кракові сформували Український Національний комітет під керівництвом генерала Армії УНР Всеволода Петріва. Дану інституцію хотіли створити як своєрідний майданчик для узаконення Акту. Комітет об'єднав майже всі українські організації на еміграції. Тоді ж написали і чернетку Акту [27].

Акт відновлення української державності було проголошено у Львові 30 червня 1941 року.

Цей значущий документ був прийнятий Українськими національними зборами у приміщенні товариства «Просвіта». На засіданні були присутні

понад сто делегатів з усіх куточків України, а також отець Йосип Сліпий, представник УГКЦ, якого відправив митрополит Андрей Шептицький.

На площі Ринок у Львові, з балкону «Просвіти», Ярослав Стецько урочисто зачитав Акт проголошення Української Держави. У ньому йшлося про «створення Української Держави, за яку поклали голови цілі покоління найкращих синів України», і містився заклик до «усього Українського народу не складати зброї аж доки на всіх українських землях не буде збудована Українська Суверенна Держава».

ОУН у цьому документі чітко означила свою позицію: Україна повинна мати економічну самостійність та власні збройні сили. Бандера та його соратники застерігали: німці, маючи на меті встановлення «нового порядку» в Європі, мусять зважити на незламність українців [26].

5 липня 1941 року гітлерівці схопили Степана Бандеру. Німецька влада викликала Бандеру на переговори, але після прибуття на умовлене місце, його заарештували та вивезли до Берліна. Від нього вимагали зректися «Акту проголошення Української держави». 9 липня у Львові заарештували Ярослава Стецька. Крім того, було затримано близько 300 членів ОУН [28].

У вересні 1941-го на території України розпочалися масові затримання та розстріли українських повстанців. Нацисти доволі швидко усвідомили, що ОУН є потугою, здатною чинити їм збройний опір на окупованих українських територіях. Навесні 1942 року ОУН, окрім продовження антинімецької агітації, ухвалила рішення розпочати відкриту збройну боротьбу. Протягом півроку Волинь та Полісся піднялися зі зброєю проти німецької окупаційної адміністрації, трансформували організацію з політичної площини у площину військових дій [26].

На початку 1942 року відбулося перегрупування сил, зміна тактичних підходів та інтеграція нових елементів до програми ОУН-р. Протягом зими

1941-1942 років нацисти заарештували низку провідних діячів українського руху, які намагалися відновити Українську самостійну державу, використовуючи легальні методи діяльності. Керівництво українського націоналістичного руху дійшло висновку, що боротьба за незалежність можлива лише шляхом підпільної діяльності. Розгорнувся підпільний етап діяльності ОУН-р на Наддніпрянщині.

На початку 1942 року на Наддніпрянщині було затверджено організаційну структуру ОУН-р із двома головними осередками, крайовими проводами: Осередньо-Східних (Центральних) земель у Києві, який очолив Дмитро МIRON («Орлик»), та Південно-Східних земель у Дніпропетровську під керівництвом Василя Кука («Леміша»). До першого входили Кам'янець-Подільська, Житомирська, Вінницька, Київська, Чернігівська, Полтавська, Сумська та Харківська області. Деякий час заступником голови крайового проводу центральноукраїнських земель був Тарас Маївський («Косар»). До проводу також належали Пантелеймон Сак («Могила»), Ю. Бузат, Мирослав Прокоп («Орлович») та Ярослав Хомів («Лімницький»). Двадцять п'ятого липня 1942 року провідник «Орлик» загинув у перестрілці з гестапо на вулиці Києва. Керівництво перейняв П. Сак, який також загинув у грудні 1942 року.

В офіційному виданні Проводу ОУН-р «Ідея і Чин» у 1943 році було оприлюднено настанови для оунівців щодо поводження з національними меншинами. Члени ОУН-р мали поширювати ідею української держави у регіонах компактного проживання меншин, усунути шовіністичне ставлення до них, намагаючись залучити їх до української політичної справи, а також протистояти проявам нацистських расистських доктрин і практик. Було визнано за необхідне включити до програми українського націоналістичного руху вирішення життєвих потреб усіх мешканців України, незалежно від їх національно-культурної належності.

У резолюціях III Конференції ОУН-р (17-21 лютого 1943 р.) було зазначено, що 1942 рік у діяльності Організації ознаменувався зміцненням визвольної акції та наростанням єдиного фронту боротьби українського народу. На думку Проводу ОУН-р, це проявилось у піднесенні національної свідомості внаслідок самостійницької пропаганди, ліквідації впливу комуністичних партій серед населення України, участі різних верств українського народу у національно-визвольній боротьбі та збільшенні кількості борців за Українську самостійну соборну державу на усіх українських теренах.

Влітку 1943 року на Наддніпрянщині активізувалася військова діяльність ОУН-р. Оунівцям вдалося створити перші бойові групи на Київщині, Полтавщині, Вінниччині та Дніпропетровщині, які, проте, проіснували недовго. Причинами цього були значна відкритість місцевості, дефіцит зброї та наступальні дії Червоної армії. Одним з типових напрямків діяльності націоналістичних боївок у той час було усунення працівників німецьких адміністрацій [38].

Найбільш успішно діяльність організації розгорталася на Півдні України. 3 травня 1942 року керівництво Крайового Проводу Південно-Східних Українських Земель (КП ПівдСУЗ) перебрав на себе досвідчений конспіратор Василь Кук, відомий як «Юрко Медвідь» («Леміш»), який перетворив Дніпропетровськ на ключовий осередок націоналістичного підпілля. Скрізь в областях було сформовано мережу осередків ОУН, а після того, як нацисти захопили Ворошиловградщину (сучасна Луганщина) у липні 1942 року, провід ПівдСУЗ створив осередки і там.

Тим часом Крайовий Провід, що діяв на Сході та в Центрі, зазнавав серйозних втрат. 24 липня 1942 року в Києві під час затримання агентами СД загинув крайовий провідник Дмитро Мирон, відомий як «Андрій» («Сергій»). Його заступник, Ярослав Хомів («Лімницький»), потрапив за ґрати ще у

квітні та помер того ж року у вересні. Наступник Хомова, Пантелеймон Сак («Могила» або «Роман Бувалий»), був схоплений у Києві під час облави в лютому (березні) 1943 року і також загинув ув'язненим. У жовтні 1942 року в Сумах СД заарештувало весь обласний провід. Через місяць нацисти заарештували місцевого обласного провідника «Любомира» у Харкові.

У південно-західних регіонах бандерівці розпочали формування загонів Української Повстанської Армії з початку 1943 року. Окупаційна влада розцінювала їхні дії як «українське національне повстання». Одночасно націоналісти вели бої проти радянських та польських партизанських формувань.

Повстанський рух нарощувався та поширювався також на Лівобережній Україні. У травні 1943 року сотня Володимира Кудри («Романа») здійснила рейд Житомирщиною. У липні до неї, пробиваючись боями проти німців та угорців, приєдналася сотня Гордія Вротновського «Гордієнка»; два підрозділи побували у Бородянському та Фастівському районах Київщини, а до вересня 1943 року повернулися на Рівненщину. У червні 1943 року Кременецький курінь Івана Климишина («Крука») зазнав значних втрат у сутичках з нацистами на території Кам'янець-Подільської області. Організацією повстанських боїв у Літинському районі Вінницької області у травні 1943 року зайнявся Омелян Грабець («Батько»).

Починаючи з кінця вересня 1943 року, командування УПА включило Житомирщину та західну Київщину до військової округи, названої «Тютюнник» на честь Юрія Тютюнника, який командував Другим зимовим походом Армії УНР у 1921 році. Восени, повторюючи маршрути Другого зимового походу, там здійснило рейд з'єднання «Хмельницький» (у складі куренів Якова Яковлева «Кватиренка» та Сергія Олеськова «Негуса»).

У листопаді в рейд Поділлям вирушили курені «Гордієнка», Василя Процюка «Кропиви», а також сотня Остапа Качана «Саблюка». Через запеклі

бої з німецькими військами, більшість загонів змогли прорватися на Південну Волинь (до військової округи «Богун»). Лише «Саблюк» разом з військовим референтом Вінниччини Іллею Ткачуком «Олегом» зуміли дістатися до «Батька» у Вінницьку область [57].

2.2. Діяльність організації українських націоналістів в регіонах України

Перша похідна група ОУН з'явилася на Донеччині восени 1941 року, успішно досягнувши Маріуполя 8 жовтня. Це була невелика делегація, що налічувала 10–12 осіб, яку очолював Володимир Болгарський-Булавський. У лютому 1942 року всі члени групи були заарештовані та вислані німецькими окупантами. Проте за півроку активності оунівцям вдалося створити підвладні їм осередки у Горлівці, Костянтинівці, Волновасі, Маріуполі. А в Сталіно (Донецьку) вони частково взяли під контроль поліцію та обласне Агроуправління.

Протягом активної фази діяльності на сході України, з жовтня 1941 по вересень 1943 року, оунівці досягли вагомих успіхів. З 35 районів Сталінської (Донецької) області ОУН налагодила свою мережу у 18 районах. Це включало, зокрема, Бахмутський, Слов'янський, Краматорський, Авдіївський (включно з Ясинуватою), Маріупольський, Покровський, Костянтинівський, Дружківський, Горлівський райони та інші.

Крім того, оунівці заснували кілька окремих центрів у Сталіно (Донецьку), де розбудували мережу конспіративних помешкань та збройних боївків.

Оунівці активно впроваджували українізацію на сході України. Вони контролювали 8 із 17 газет, що тоді виходили в області. Серед них були такі видання, як «Донецька газета» у Слов'янську, «Маріупольська газета» в Маріуполі, часопис «Хлібороб» у Волновасі тощо.

12 вересня 1942 року наказом № 17 оунівець та керівник Ольгинського району Антон Ястремський встановив правило: українці, які працювали у державних установах та на підприємствах, мали вітатися одне з одним вигуком «Слава Україні», а відповіддю мало бути «Слава» із одночасним підняттям правої руки з повністю розкритою долонею.

Євген Стахів був не лише лідером українського націоналістичного підпілля на сході України, а й відомою постаттю в боротьбі за українську ідентичність. У лютому 1942 року він прибув на Донеччину разом з іншим оунівцем Іваном Климом. Після від'їзду Кліма, Стахів діяв як керівник ОУН Донеччини протягом цілого року — з липня 1942 до липня 1943 року.

Євген Стахів відновив роботу осередків ОУН після німецьких репресій у Маріуполі, Краматорську та Горлівці. Він посилив підпільну мережу у Слов'янську, Краматорську, Дружківці, Костянтинівці й інших містах. Йому вдалося забезпечити випуск українською мовою журналу «Нове життя» у Луганську, редактором якого став професор місцевого педагогічного інституту Максим Бернацький. Члени ОУН Донеччини та Луганщини домоглися надання статусу української мови у багатьох районах сходу України, створили мережу українського шкільництва та перебрали контроль над більшістю газет, а також сформували осередки «Просвіти» [48].

У 1944-1946 років Управління МДБ Миколаївської області проводило агентурні розробки, які мали призвести до ліквідації підпілля Організації українських націоналістів, яке доволі потужно розгорнуло свою діяльність в регіоні від 1941 року та діяло в умовах як німецької окупації, так і після повернення радянської влади. Спираючись на первинні агентурні матеріали та дані з протоколів допитів, у квітні 1944 року радянською спецслужбою було заведено централізовану агентурну справу "Тризуб".

Як звітували співробітники МДБ, розробка цієї справи дозволила встановити організаційну структуру підпілля ОУН на території

Миколаївської області, до складу якої тоді входила й частина сучасної Херсонщини. Чекістам вдалося своєчасно перехопити канали зв'язку та ввести до оунівського підпілля, яке з поверненням радянської влади починало діяльність в нових умовах, кваліфіковану агентуру. Були виявлені периферійні організації українських націоналістів та зв'язкові лінії з Дніпропетровською й Одеською обласними організаціями ОУН. Миколаївське УМДБ також хизувалося встановленням членів місцевого підпілля як керівників, так і рядових, а також їхніх зв'язків. В одній із доповідних чекісти вказували, що встановили особи 950 членів ОУН на Миколаївщині.

Співробітники радянських органів державної безпеки не приховували, що успіху досягли за рахунок якісної "роботи", яку проводили агенти та секретні інформатори. Протягом 1944-1946 років у справі "Тризуб" був завербований 41 "сексот". Найбільш продуктивними були агенти "Боевой", "Морозова", "Удар", "Валя", "Апрельская", "Волошин", "Надя" і "Євгеній".

За результатами розробок, чекісти склали схему структури Миколаївського обласного проводу ОУН. На чолі організації був Довбуш – уродженець Буковини, який користувався псевдонімами "Директор" та "Остап Яворський", загинув у перестрілці з нацистською службою безпеки СД у 1944 році. Керівником референтури Служби безпеки ОУН був "Роман" ("Юхим"), який загинув разом із "Директором". Уродженець Нижньодніпровська Дніпропетровської області Григорій Кононов ("Михайло", "Ігор", "Геннадій", "Олег") відповідав за проведення агітації. Після загибелі Довбуша Кононов очолив Миколаївський обласний провід, але вже у вересні 1944 року був заарештований УМДБ. За півроку до цього, у квітні, був заарештований заступник керівника СБ обласного проводу Іван Ковальський ("Андрій") – уродженець Балаклійського району Харківської області.

Відповідно до складеної Миколаївським УМДБ схеми, обласному проводу підпорядковувалися наступні оунівські організації:

1. Миколаївська міська (провідник "Іван")
2. Вознесенська окружна ("Ворон")
3. Великоолександрівська окружна ("Барабаш", пізніше – Назаренко)
4. Херсонська окружна (Богдан Бандера, рідний брат Провідника ОУН Степана Бандери)
5. Миколаївська сільська окружна (Павло Микитенко – "Хвиля")
6. Ново-Одеська окружна (Григорій Кононов).

Крім цього, в рамках розробки агентурної справи чекістам вдалося виявити 14 районних осередків націоналістичного підпілля та 30 конспіративних квартир.

Варто наголосити, що націоналістичне підпілля на Миколаївщині зазнало значних репресій ще від нацистських спецслужб. Члени ОУН гинули, відправлялися до концентраційних таборів. Після повернення радянської влади, Григорій Кононов намагався відновити діяльність підпілля, реорганізувавши Обласний провід ОУН. Однак, з перших же днів, ці спроби були приречені на поразку, оскільки своїм заступником він обрав, сам того не знаючи, агента МДБ "Бойового". Третім до керівництва був включений Олександр Джемерчук – "Олесь Веселий", який був заарештований МДБ у червні 1945 року.

Завдяки агенту "Бойовому" всі дії Кононова з відновлення структурних одиниць підпілля, зокрема за рахунок вже перевірених підпільників та залучення нових кадрів, були відомі співробітникам МДБ. Скориставшись цим, чекісти засиляли до підпілля значну кількість агентів, що дозволило їм взяти місцеву ОУН під повний контроль й зрештою заарештувати Кононова, який під час цього намагався вчинити самогубство.

Після арешту Кононова, чекісти створили повністю легендований обласний провід ОУН, який складався виключно з агентів МДБ: "Бойового", "Удару", "Морозової" та "Валі". Самі агенти один одного не знали, тому вважали за справжніх оунівців. Мета діяльності цього легендованого проводу полягала у встановленні уцілілих кадрів ОУН, а також намаганні отримати

канали зв'язку з реальними осередками підпілля на території інших областей України, а в ідеалі – вийти на керівництво підпілля націоналістичного руху та командування УПА.

За два роки розробки справи "Тризуб" чекістам вдалося заарештувати 181 учасника націоналістичного підпілля Миколаївщини. Серед них, були учасники:

- Михайло Леванісов, уродженець Миколаєва, директор школи ФЗО, член обласного проводу ОУН
- Олександр Назаренко ("Юрко", "Краснівський"), уродженець Ново-Воронцовки, керівник Великоолександрівського окружного проводу
- Олександра Ткачова, уродженка Ново-Воронцовки, керівниця жіночої сітки Великоолександрівського району;
- Ольга Леванісова, уродженка Ново-Бузького району, зв'язкова обласного проводу ОУН.

У доповідній МДБ з приводу закінчення справи "Тризуб" зазначалися й деякі вироки заарештованим членам ОУН. Воєнний трибунал Київського військового округу та військ МВС Миколаївської області засудив Ковалевського, Назаренка та Джемерчука до розстрілу; Кононова, Леванісова та Ткачову – до заслання на 20 років каторжних робіт. Багатьох інших членів місцевого підпілля було засуджено до каторжних робіт на 15 років з конфіскацією майна та на 10 й п'ять років таборів з подальшим утриманням в правах.

Станом на літо 1946 року агентурна справа "Тризуб" вважалася реалізованою й була закінчена. Матеріали на тих членів ОУН, яких не вдалося знайти або ж стосовно них не було достатніх підстав для арешту, були винесені в окремі провадження [42].

Осередок ОУН в Сумах заснували учасники Середньої похідної групи, частина якої після загибелі в Миргороді її провідника Миколи Лемика досягла Сум восени 1941 року. Пізніше, для підсилення осередку, було

переведено до Сум підпільників з Вінниччини. Протягом 1942 року підпільникам вдалося створити кілька осередків в районах області. Німецький військовий комендант міста Суми у донесенні вищому керівництву від 12 грудня 1942 року інформував, що місцева військова контррозвідка виявила осередок ОУН, яким диригували з Києва. Очільником сумської обласної мережі ОУН був Семен Сапун.

Акт розстрілу й спалення українських підпільників, разом з іншими цивільними особами, німцями у дворі в'язниці Сум підтверджується документами з Державного архіву Сумської області: «У лютому 1943 року, відходячи з міста Суми, німці зігнали усіх ув'язнених до ям двох сховищ для овочів у кількості 650 осіб. Вони замкнули двері сховищ, залишили відчиненими отвори для вентиляції та почали кидати туди ручні гранати, після чого залили у ті ж самі отвори гарячу рідину та підпалили. Через це всі десять членів ОУН-УПА на Сумщині, які там утримувались, були живцем спалені...»

Згідно з доповідями радянських органів безпеки віддати 5 березня 1944 року, на теренах Сумщини було виявлено чотири групи ОУН, заарештовано вісімнадцять учасників, а двох оголошено у розшук.

Повстанський рух на Сумщині особливо посилився у період штучного голоду 1946-1947 років. Наприклад, 26 серпня 1947 року Кролевецький районний відділ МВС доповідав, що в ніч на цю ж дату троє невідомих, озброєних автоматами, здійснили напад на колгоспну ферму, де залишили «контрреволюційну листівку».

Загони УПА мали підтримку серед місцевого українського населення, особливо під час голодування 1946-1947 років. Як приклад, боївка братів Супрунів та братів Лузанів – Олександра й Івана – у березні 1948 року керувала своїм підрозділом під час нападів на партійні й радянські установи, розташовані у Конотопському та Кролевецькому районах Сумської області.

Група бойовиків під проводом «Дулі» діяла у межах Глухівського та Кролевецького районів. Вони здійснювали атаки на місцеві колгоспи та сільради.

Невеликий загін УПА під орудою братів Семенцових діяв на Глухівщині. Пізніше їхня діяльність поширилася на Путивльський та Шалигинський райони. Восени 1948 року цей загін був ліквідований міліцією [60].

Формування власної служби безпеки, названої Службою безпеки ОУН, розпочалося восени 1939 року.

Осередки Служби безпеки були створені у таких містах, як Краків, Люблін та Хелм.

Перша школа розвідки та контррозвідки ОУН відкрила свою роботу навесні 1940 року у Кракові. Для підготовки спеціальних кадрів оунівці, у співпраці з німецьким Абвером, заснували низку навчальних центрів, де курсантів навчали засад розвідки, слідчої діяльності, побудови спецслужб, конспірації, диверсійної роботи та рукопашного бою. Для фахової підготовки своїх співробітників Служба безпеки активно використовувала досвід розвідок іноземних держав – Польщі, Німеччини та СРСР. Посилена увага приділялася вивченню практики радянського НКВС та НКДБ як головного опонента.

СБ ОУН займалася розгортанням як внутрішньої, так і зовнішньої розвідувальної мережі. Її представники виявляли та нейтралізовували ворожу агентуру всередині організації; здійснювали контроль за дотриманням правил конспірації; проводили акції проти ворожих чиновників та створювали власні мережі інформаторів.

Микола Лебідь став першим керівником СБ ОУН.

Лебідь відповідав за розвідувальну діяльність, усунення політичних супротивників, перевірку членства ОУН, а також ліквідацію зрадників.

У 1941 році керівництво Службою безпеки ОУН перебрав Микола Арсенич, який до того обіймав посаду заступника Лебеда. Саме Микола Арсенич вважається архітектором цієї спецслужби; він її модернізує та очолює тривалий час, аж до своєї загибелі у січні 1947 року.

Безпекова служба ОУН функціонувала керуючись власним набором правил. Усі особи, котрі підтримували Україну, розглядалися як потенційні донощики цієї організації, про що свідчить науковий співробітник Галузевого державного архіву СБУ Ярослав Антонюк.

Структурно Служба безпеки ОУН була досить розгалуженою. Центральний орган управління мав назву референтура. До її складу входили підрозділи, відповідальні за слідство, бойові операції, вишкіл кадрів та технічне забезпечення. Референтури СБ діяли на різних рівнях: крайовому, окружному, надрайонному та районному. Найнижчою ланкою у структурі Служби Безпеки, підпорядкованою районному рівню, був так званий кущовий інформатор.

Структурні підрозділи, що виконували спеціальні охоронні та бойові завдання при референтурах усіх рівнів, іменувалися боївками. До їх функцій належали розвідка, контррозвідувальна діяльність, організація диверсійних акцій та спецоперацій, участь у бойових зіткненнях, ліквідація ворожої агентури, представників спецслужб супротивника та окупаційних режимів.

Відомості, зібрані референтами, здебільшого передавалися крайовому референту, який, у свою чергу, систематизував їх та надсилав Миколі Арсеничу. Керівник СБ ОУН безпосередньо займався формуванням боївок та підготовкою особового складу. Особливості роботи вимагали від нього постійних переміщень по території України. Він був відомий під іменами: Максим, Михайло, Дем'ян, Григир, Березовський, а також під шифром "432".

Регламент дій спецагентів формувався "на крові", оскільки вироблявся безпосередньо у процесі ведення розвідувальної діяльності. Про це розповідає співробітник Інституту українознавства НАН України Павло Артимишин. Члени Служби безпеки ОУН мусили неухильно дотримуватися конспіративних норм. У циркулярах, які поширювалися в організації, найефективнішим методом маскуванню вважалося мовчання. Найбільшою загрозою для підпільної мережі називалась балакучість, а особи, схильні до неї, становили пряму небезпеку для життя всього підпілля.

Агентам спецслужб ОУН рекомендувалося підтримувати гарні стосунки з оточенням, оскільки сусіди, навіть не усвідомлюючи цього, могли бути корисними. Зокрема, коли хтось намагався отримати приватну інформацію, сусіди були першим джерелом відомостей. Тому взаємини з ними радили підтримувати навіть краще, ніж із рідними.

Також, з огляду на необхідність конспірації, члени ОУН вимагали надзвичайно уважного ставлення до документів, якими користувалися агенти. Заборонялося носити при собі оригінали. Рекомендувалося документів здобувати шляхом позичання, викрадення у іншої особи або ж фальсифікації. Було критично важливо, щоб дані у піддробленому посвідченні щодо віку відповідали зовнішньому вигляду особи, яка його використовувала.

Член організації повинен був віртуозно імітувати підпис. Якщо виникала потреба використання декількох посвідчень на різні імена, підпільникам було заборонено мати їх усі при собі одночасно. Кожен документ мусив мати за собою ретельно розроблену легенду. Зазначена у посвідченні професія мусила пасувати до реальної або схожої діяльності агента.

Завданням Служби безпеки ОУН було запобігання вербуванню націоналістів ворожими спецслужбами. Агенти СБ мали здійснювати контроль та стеження як за кожним членом ОУН, так і за тими, хто

симпатизував організації. У разі появи підозри у приналежності особи до ворожої агентури, Служба безпеки мала повноваження її затримати, провести розслідування і, зрештою, стратити, звітуючи про це винятково своєму безпосередньому керівництву.

Між Службою безпеки ОУН та радянськими спецслужбами точилася безперервна боротьба. На випадок потрапляння підпільників у полон – для таких ситуацій існували чіткі інструкції. Наприклад, керівники усіх рангів не мали права здаватися живими. Вони мали вчинити самогубство, підірвавшись, застрелившись, прийнявши отруту — будь-яким способом уникнути допитів у ворога. Як правило, це траплялося, коли радянські силовики оточували криївки, намагаючись захопити членів ОУН у полон. У таких обставинах вони знищували усе, що встигали — документацію, майно — і завершували своє життя.

У діяльності СБ ОУН були як успішні моменти, так і відверті невдачі. Їм вдалося сформувати потужну агентурну мережу, яка забезпечувала збір необхідної інформації та моніторинг ситуації на місцях. Проте, здобуту інформацію далеко не завжди вдавалося належним чином використати. Часто агентам СБ нижчого рівня не вистачало ані освіти, ані належних навичок для виконання функцій, притаманних агентам контррозвідки.

Проте, у радянських архівних матеріалах фіксуються дані про те, що під прикриттям боївок СБ діяли спеціальні групи НКВС, які знищували учасників націоналістичного підпілля та цивільне населення, запідозрених у співпраці з ОУН. Отже, цілком імовірно, що частина злочинів, які приписуються Службі безпеки ОУН, насправді були скоєні спецгрупами НКВС, маскуючись та діючи від імені структур українських націоналістів. Злочини, вчинені спецгрупами НКВС, також знаходять відображення у внутрішніх документах СБ ОУН.

Створити настільки дієву спецслужбу, як це зробила ОУН, не маючи власної державності – це винятковий прецедент. Багаторічний досвід підпільної боротьби надзвичайно загартував їх. Методи, які застосовували агенти, хоча й не завжди були гуманними, проте забезпечили можливість тривалого протистояння значно потужнішому та досвідченішому опоненту — Радянському Союзу. І цей досвід більшість істориків визнають унікальним [43].

Прапор ОУН, визнаний революційним, має червоно-чорне забарвлення. Червоний колір уособлює боротьбу та пролиту кров, тоді як чорний – це символ української землі.

Це знамено втілює нескінченну, криваву боротьбу за українську територію. Затвердження цього стяга відбулося під час Другого Великого Збору ОУН.

На другому Великому Зборі ОУН було ухвалено вигляд символіки: на центральному колі, обрамленому зовнішнім колом, розташовано рівносторонній трикутник. Його основа лежить горизонтально, а дві інші грані сходяться в нижній частині, спираючись верхівкою на коло. Поверх трикутника розміщено хрест-меч, вістря якого спрямоване донизу. У центрі перехрестя хреста-меча поміщено золотий Тризуб.

На зовнішньому колі видно золоті літери «ОУН», розташовані таким чином: літера «О» знаходиться під верхньою частиною кола та над нижньою стороною трикутника; літера «У» розташована між лівою частиною кола та лівою стороною трикутника; літера «Н» розміщена між правою частиною кола та правою стороною трикутника. Усі три букви розташовані симетрично відносно кола, хрест-меч – симетрично відносно трикутника, а Тризуб – симетрично відносно хреста-меча [4,с.23].

Українська народна самооборона – це військове формування Організації українських націоналістів, яке стало попередником Української повстанської армії на теренах Галичини.

Створення частин УНС делегували відповідним провідникам ОУН на місцях. Початок формування відділів УНС припадає на травень 1943, а основний період діяльності — на липень—грудень 1943. У липні 1943 року командувачем УНС був затверджений О.А.Луцький, відомий як "Беркут".

Відповідальність за формування підрозділів УНС була покладена на відповідні теренові проводи ОУН. У липні 1943 командиром УНС був призначений О.А.Луцький — "Беркут". До його штабу ввійшли ряд досвідчених старшин: Д.Чижевський — "Демид", В.Банах — "Гордієнко", К.Петер — "Сокіл" та ін. Структура УНС співвідносилася з організаційною структурою ОУН. При всіх обласних проводах ОУН була запроваджена посада коменданта УНС, її зазвичай посідали військові (організаційно-мобілізаційні) референти, які займалися формуванням, вишколом, забезпеченням і функціонуванням повстанських відділів. У Дрогобицькій області створенням відділів УНС займалися Л.Павлишин — "Вовк" — та Б.Вільшинський — "Орел"; у Тернопільській — Д.Росоловський — "Чугайстир"; у Львівській — О.Линда — "Ярема" — та М.Онишкевич — "Богдан"; у Станіславській — І.Белейлович — "Дзвінчук" — та В.Андрусяк — "Різун".

Станом на кінець серпня 1943 у Карпатах вже діяли 4 курені УНС ("Чорні чорти", "Трембіта", "Сіроманці" та "Кривоніс-1") загальною чисельністю близько 2 тис. осіб, а на час максимальної розбудови структури, що припадає на грудень 1943, УНС налічувала приблизно 6 тис. вояків.

На початковому етапі розгортання УНС бойові підрозділи створювалися лише у гористій місцевості краю і лише згодом, з початку осені 1943, — у низинних регіонах Галичини. Специфікою творення УНС було також те, що у Карпатах та Прикарпатті (Станіславщина та

Дрогобиччина) формувалися цілі курені (2—3 сотні) чисельністю 300—400 осіб, а на Львівщині та Тернопільщині — чоти (30—40 осіб), як максимум — сотні (100—150 осіб). За час існування відділи УНС провели кілька десятків більших і менших боїв із радянськими партизанами та німецькими каральними частинами. Найвідомішим із них є бій 3 вересня 1943 з німцями на Долинщині, коли курінь УНС "Чорні чорти" із засідки знищив понад 200 карателів, а сам при цьому зазнав мінімальних втрат.

У грудні 1943 згідно з наказом Головного військового штабу УПА УНС була реорганізована в групу УПА-Захід, а її відділи стали основою для формування нових відділів повстанської армії [54].

2.3. Поява та структура Української повстанської армії

Формування Української Повстанської Армії (УПА) дата саме 14 жовтня 1942 року. Цього дня дійшла згоди Українська Головна Визвольна Рада, приурочивши подію до свята Покрови, тим самим акцентуючи на зв'язку з добою козацтва [30].

Протягом Другої світової війни три різні політичні течії приступили до створення українських партизанських об'єднань на Волині та Поліссі.

Тарас Боровець (Бульба) започаткував перші дружини самооборони під назвою «Українська Повстанська Армія — Поліська Січ» ще до того, як гітлерівці вторглися, маючи схвалення уряду УНР у вигнанні. Однак його намагання отримати для свого угруповання статус офіційного військового підрозділу нації не мали успіху серед німецької адміністрації, і вже у листопаді 1941 року «УПА-Поліська Січ» була офіційно розпущена.

Навесні 1942 року Боровець відновив діяльність УПА, поставивши собі за мету боротьбу проти німців, а згодом ці військові формування перехрестили як УНРА (Українська Національно-Револьюційна Армія). З 17 по 21 лютого

1943 року відбувся з'їзд ОУН (б), на якому було ухвалено рішення розпочати збройний опір німцям, розширивши зону дій військових підрозділів на усю територію Волині. У квітні 1943 року назва УПА була офіційно закріплена за збройними формуваннями ОУН (б).

Головним командувачем УПА протягом періоду з травня по листопад 1943 року був Дмитро Клячківський, потім, з 1944 по 1950 рік, цю посаду обіймав Роман Шухевич, а з 1950 по 1954 рік – Василь Кук.

Партизанська тактика була притаманна УПА, а усе їхнє озброєння складалося з трофейної зброї – німецької, радянської, угорської, а також австрійської (ще часів Першої світової війни). Крім українців, лави УПА поповнювали євреї, росіяни та вояки інших національностей [30].

УПА вела боротьбу на двох фронтах — спершу проти Німеччини, а згодом проти радянської влади. Згідно з німецькими документами, атаки загонів УПА на підрозділи вермахту тривали аж до серпня 1944 року, а про збройне протистояння між німцями та УПА свідчать також донесення радянських партизанів.

Радянська пропагандистська машина намагалася дискредитувати УПА, зображуючи її як структуру, що співпрацювала з нацистською Німеччиною [30].

12 квітня 1943 року був підготовлений проєкт створення повстанської армії під назвою «До ситуації», де значну вагу отримали плани щодо розширення УПА (у документі фігурувала назва УВА – Українська визвольна армія) на територію Наддніпрянської України. Автори цього документа віднесли перехід ОУН до збройного протистояння до другого етапу тактичної діяльності – самооборони. У рамках цього етапу передбачалося, зокрема, усунути комуністичний вплив серед українського населення Середнього Придніпров'я. Також планувалося розпочати формування

осередку в лісах Холодного Яру та в дніпровських плавнях. Завданням цього осередку було збирати боєздатних осіб, яким вдалося втекти (з примусових робіт, полону тощо), та переправляти їх на Полісся. Планувалася діяльність цього осередку і на Лівобережжі. Координувати дії повстанських сил мав центр, розташований у Галичині.

На початку свого формування Українська повстанська армія охоплювала Волинь і Полісся. До кінця 1943 року тут було сформовано чотири військові округи, серед яких і округа «Тютюнник», очолювана поручником Федором Воробцем («Верещакою»), яка поширювалася на Житомирщину.

Влітку 1943 року на теренах областей Центральної України було створено два загони УПА: у Холодному Яру під командуванням І. Білика та на Уманщині, яку очолював Осип Безпалько («Остап»). Наприкінці літа до них приєднався загін з Полтавщини, яким командував «Дід Тарас» – колишній учасник повстансько-партизанського руху на Наддніпрянщині у 1920-1923 роках. Для посилення повстанського угруповання у жовтні 1943 року з Волині на Наддніпрянщину було спрямовано сотню під проводом Омеляна Грабця («Батька»), сферою діяльності якого визначили Вінницьку область.

Василь Чижевський, один із засновників та керівників УПА, зазначав, що у грудні 1943 року відбулося завершення організаційного становлення УПА, що підсумовувало перший етап її формування та діяльності. На той час УПА складалася з трьох угруповань: Північ, Захід та Південь. Заплановане угруповання Схід так і не було створено. Територія Наддніпрянщини підпадала під юрисдикцію двох угруповань – Північ та Південь. До зони впливу першого належала північна частина Житомирщини аж до Дніпра. УПА-Південь мала охопити Вінницьку, Кам'янець-Подільську, Дніпропетровську, Одеську, Херсонську, Миколаївську області та Бессарабію. Керівником групи став тодішній провідник ОУН цих земель В. Кук.

До кінця 1943 року військова округа «Тютюнник» покривала Житомирську область та західні райони Київщини, поділяючись на Житомирський, Бердичівський, Андрушівський, Новоград-Волинський, Овруцький та Фастівський військові надрайони. У пропагандистських матеріалах, що поширювалися на підконтрольній їй території, групу «Тютюнник» повстанці ідентифікували як УПА-Схід. Проте власне крайового командування вона не мала.

Структура УПА-Південь також була сформована на базі групи «Кодак», виокремленої зі складу воєнної округи «Богун» УПА-Північ, яка діяла на Хмельниччині та Вінниччині, а також Крайового проводу південноукраїнських земель, що на кінець 1943 року охоплював територію центральних, південних та східних регіонів України, де діяла ОУН-р. Головними теренами діяльності УПА-Південь були Кам'янець-Подільська, Вінницька та південна частина Київської області.

Керівництво УПА досить часто надсилало на Наддніпрянщину рейдові відділи. Протягом травня-жовтня 1943 року загони повстанської армії на теренах Житомирської, Кам'янець-Подільської, Вінницької та Київської областей провели близько сорока боїв, не рахуючи менших сутичок, з німецькою жандармерією, поліцією та загонами червоних партизанів. Згідно з організаційними звітами, протягом другої половини 1943 року повстанські загони діяли у Чорнобильських, Чернігівських та Київських лісах, де створювали власну «республіку», не дозволяючи втручатися німецькій.

Перший бій, який провела УПА проти німецьких загарбників, трапився у вересні 1942 року в селі Піддубці, що розташоване неподалік Луцька. Спершу дії повстанців були спрямовані лише проти невеликих німецьких підрозділів. Проте з плином часу армія повстанців невпинно зростала, і вже у лютому 1943 року загонам вдалося здійснити напад на місто Володимирець, звідки вони вивезли захоплену військову техніку та зброю. Влітку цього ж

року німці розпочали на Волині каральні акції, що, як не дивно, лише сприяло припливу новобранців до лав УПА. 8 вересня 1943 року німецьке командування мало на меті розгромити повстанців, що закріпилися біля Загорівського монастиря. Сорок чотири бійці під керівництвом Андрія Марценюка три доби стійко тримали оборону проти ворога. Двадцять дев'ять повстанців полягли, забравши із собою близько сотні німців. Хоча битва під Загорівським монастирем не мала великого стратегічного чи тактичного значення, вона яскраво продемонструвала незламний героїзм українських борців і стала однією з найвизначніших сторінок в історії УПА [31].

Кожний край був поділений на військові округи і складався з означеної кількості повстанців; з них склалися сотні, курені й полки.

Тактичним оперативним відділом була сотня. Тільки в особливих ситуаціях три або чотири сотні об'єднувались у курені, а два або три курені — в полк. Курені й полки формувались лише на підставі особистих наказів командира військової округи, який, звичайно, перебирав команду над зформованими більшими з'єднаннями. Найздібніші й найкомпетентніші командири сотні призначувались на командирів куренів.

Тільки у виїмкових оборонних ситуаціях курені мали право об'єднуватись разом з власної ініціативи, якщо не було змоги одержати наказу або затвердження від командира даної військової округи. Це траплялося рідко, бо командування військових округ було рухоме і постійно контролювало становище в час найбільшої загрози.

Організація сотень не була штативною. Звичайно, була вона двох типів:

1. *Сотня легкого типу*, в силі 168 вояків, озброєна рушницями, легкими автоматами, кулеметами, ручними гранатами і вибуховими знищуючими матеріалами. Головне її завдання — несподівані наскоки і рейди. Коли передбачалась акція проти танків, сотні зміцнювались частинами з протитанковими рушницями (panzerbusche 43, 88 mm bazooka) і «базуками».

Сотня організувалась за системою трійок (три чоти, що складались з трьох роїв кожна), але сила роїв була змінна. Стрілецька чота була озброєна 50 мм легкими мінометами.

2. *Сотня важкого типу* мала біля 186 вояків. Організувалась також за системою трійок. Крім озброєння для легкої сотні, вона мала чоту з трьома важкими кулеметами і чоту з трьома 88 мм мінометами. Завдання таких сотень — атака на важливі об'єкти, оборона відповідних об'єктів і отверті бої проти ворожих сил.

Головному Командувачеві УПА допомагав Генеральний Штаб з оперативним, розвідувальним, організаційним і персональним секторами, матеріально-технічним (військове постачання), вишкільним і політичним відділами.

Оперативний відділ планував тактичні операції, координував їх з допомогою головних вказівок або конкретних наказів, плянував і керував політично й стратегічно важливими акціями, оцінював загальну ситуацію та опрацьовував мапи і пляни.

Старшини цих відділів були в кожній Окружній команді. Вони опрацьовували пляни акцій на місцях і рівночасно керували великими місцевими акціями. Розвідочний відділ провадив у різних напрямках розвідку й контррозвідку. Збирання інформацій було дуже важливим завданням повстанців, в чому їм допомагало населення. Організаційно-персональний відділ приготівляв організаційні схеми, керував переміщенням персоналу, бойовим заправленням повстанців і мобілізацією у Військових округах.

Тактичний відділ мав важливе завдання: постачати повстанців харчами, амуніцією і військовим одягом. До нього належали й охорона та справність боєприпасів. Тут була найбільш необхідна допомога-співпраця цивільного населення. Відділ цей був відповідальний і за будову великих підземних сховищ-бункрів, глибиною, переважно 4-10 метрів, в яких мага-

харчі й таким способом розв'язували проблему постачання повстанців харчами під час зими.

В боях вояки УПА носили військові уніформи, а їхні провідники — ще й відзнаки: український тризуб. Іншими словами, вони пристосовувалися до права і правил територіальної війни. Нормально, їх треба б було уважати за регулярні тактичні бойові одиниці, хоч цей факт ігнорували обидва наїзники — більшовики і німці.

Мілітарно - інструктивний відділ давав напрямні та опрацьовував підручники для кадрових шкіл і військового навчання.

Підпільний зв'язок і зв'язкова служба користувалися найрізноманітнішими комунікаційними способами, що їх можна собі уявити, починаючи з технічного вирадження, і кінчаючи пішим посланцем. Ними керував Головний Штаб.

Під час німецької окупації почалось організування центрального технічного звена, але його комплектування не закінчилось перед советською окупацією в 1944 році. На вишколювання спеціалістів і монтування устаткування, що було здобуте, переважно, від ворога або споруджене льокально, треба було багато часу й тому організування центрального технічного звена відбувалось повільно.

На просторах, що не були окуповані ворогом (німцями), українські війська користувались існуючими конвенційними телефонами і телеграфічними лініями. Повідомлення чіткі були лише тоді, коли це був наказ до негайної дії. Кур'єрська служба, піша, верхи конем чи змоторизована, була організована так, що забезпечувала доставку повідомлення до Головної квартири УПА впродовж 24-ох годин, а до Окружних команд — впродовж 12-ти годин. Для цієї мети застосовано регулярний спосіб зміни кур'єрів.

Бойові одиниці (сотні, батальйони) в полі вживали звичайних комунікаційних засобів, що ними користуються регулярні армії — радіо з малим засягом (вокі - токі) і зорових сигналів (семафори, прапори і панелі).

Штаби УПА мали під своєю безпосередньою командою охоронні відділи (звичайно, зміцнені сотні), і контррозвідочну службу.

Безпека чи контррозвідка УПА — це була чергова дуже важлива служба. Її завданням було викривати комуністичних і нацистських агентів, що просякали в українські лінії.

Такою була організаційна структура УПА в той час, коли більшовицькі війська і більшовицька адміністрація захоплювали терен. Варто ще зазначити, що німці, які називали УПА «більшовицькими шпигунами», «бандитами» і «криміналістами», з наближенням більшовиків звали українських повстанців «героями протибільшовицької боротьби» і «українськими борцями за волю». Натомість радянська пропаганда називала повстанців «зрадниками», «фашистськими націоналістами» і «бандерівськими убивцями» (остання назва походить від ім'я українського провідника Степана Бандери, убитого в Мюнхені 15-го жовтня 1959 року, кремлівськими агентами) [37].

Висновки до розділу 2.

В розділі «Діяльність ОУН-УПА» з'ясовано, що Служба безпеки ОУН була підпільною структурою, створеною для забезпечення внутрішньої безпеки, контррозвідки та охорони діяльності націоналістичного руху в умовах жорсткого протистояння з тоталітарними режимами — насамперед радянським НКВС/МДБ та німецькими спецслужбами. Вона відігравала ключову роль у підтриманні конспірації, розкритті агентури противника та охороні керівництва підпілля.

Попри ефективність у боротьбі проти радянської агентурної мережі, діяльність СБ ОУН залишається предметом складних історичних дискусій. Працюючи в екстремальних умовах підпільної війни, структура нерідко застосовувала радикальні методи, включно з жорсткими каральними акціями проти ймовірних зрадників та підозрюваних. Це призвело як до успішного нейтралізування загроз, так і до окремих трагічних помилок, на яких фокусувалась радянська пропаганда.

СБ ОУН була неоднозначним, але важливим елементом національно-визвольного руху: з одного боку — ефективний контррозвідальний орган у боротьбі за незалежність України, з іншого — підпільна структура, діяльність якої супроводжувалася жорсткими методами, притаманними умовам підпільної війни середини ХХ століття.

Структура УПА була продуманою, гнучкою й адаптованою до умов багаторічної підпільно-партизанської боротьби. Вона поєднувала елементи класичної військової організації з високою автономією низових частин і тісною підтримкою підпільної мережі. Дана модель дозволила УПА протистояти кільком тоталітарним режимам і вести боротьбу набагато довше, ніж типові партизанські формування європейського підпілля.

РОЗДІЛ 3. УЧАСТЬ У БИТВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ТА ЗАНЕПАД ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

3.1. Битви Української повстанської армії

Перший бій УПА проти німців відбувся у вересні 1942 року в селі Піддубці біля Луцька. На початку УПА виступало лише проти малих німецьких частин. Та день за днем повстанська армія росла, і в лютому 1943 року повстанці вже змогли атакувати місто Володимирець, де захопили трофейну зброю. Влітку німці почали здійснювати на Волині каральні операції, але це лише збільшувало кількість нових добровольців у лавах УПА. 8 вересня 1943 року німці також сподівалися розбити повстанців, які розташувалися біля Загорівського монастиря. 44 повстанці на чолі з Андрієм Марценюком три дні давали відсіч ворогові. 29 повстанців загинуло, забравши із собою 100 німців. Бій у Загорівському монастирі не мав стратегічного чи тактичного значення, але він продемонстрував героїзм українських повстанців і став однією з найяскравіших сторінок УПА [31]. Антиповстанча операція, спрямована проти бойового угруповання "Богун", почалася 22 серпня на межі Рівненської та Тернопільської областей. У цій акції задіяли близько п'яти тисяч німецьких вояків, яких підтримувала авіація. Штаб угруповання не зміг своєчасно виявити підготовку до наступу через те, що не організував належну розвідувальну роботу вздовж залізничних шляхів. При цьому 25 серпня Ганс Адольф Прюцманн, який був верховним керівником СС та поліції на теренах південної Росії, висловлював невдоволення райхсфюреру СС Генріху Гімлеру відсутністю достатньої кількості військових сил для ліквідації "українського національного фронту на Волині". На той час 8-ма дивізія СС вже була відкликана на Східний фронт.

Основним осередком повстанців на південно-західній Волині слугував лісовий масив поблизу села Завидів, де зосередилися підрозділи III, IV та XI сотень. Саме на цей район і було спрямовано удар нацистських сил.

Командиром III сотні був Микола Герасименко — лейтенант Червоної армії, уродженець Києва або Київщини, який не використовував псевдоніма. У цьому ж підрозділі перебував Микола Горобець, командир загону імені Івана Богуна, а також перший сотник Микола Новосад, який, вірогідно, входив до його штабу. Загін під номером "Четвірка", яким керував боєць з позивним "Богдан", отримав свій номер від кодової назви міста Горохів, і раніше він базувався у сусідньому Коритницькому лісі. У серпні 1943 року цей загін, що налічував сорок осіб, перемістився з села Озерці до Завидівського лісу для проведення військового вишколу.

XI загін під командуванням Володимира Древка, відомого як "Євген", належав до так званого "Центрального" району — території, що охоплювала низку сіл, де функціонували окружні провідні референтури. Із загонів самооборони, що прибули з різних населених пунктів округу, у серпні було сформовано районну сотню самооборони (у складі 120–130 бійців, озброєних двома станковими, кількома ручними кулеметами та двома мінометами) під командуванням Фотіяна Корнія з позивним "Юрко", який також обіймав посаду головного зброяра загону імені Івана Богуна. Ймовірно, ця сотня також підпорядковувалася "Центральному" району.

Через невдачі у розвідувальній роботі командування загонів не очікувало на наступальну антипартизанську операцію. Хоча жінки-розвідниці все ж зафіксували скупчення значних військових контингентів Вермахту та жандармерії у містах Генерального губернаторства, які межували з райхскомісаріатом "Україна", — а саме у Стоянові та Модрині.

Для проведення операції вороги сконцентрували приблизно дві тисячі вояків, яких доправили на сто вісімдесяти транспортних засобах.

Коли німці задіяли танки, артилерійські й мінометні підрозділи, бійці розсіялися по лісових масивах. Уночі близько сотні повстанців перемістилися до сусіднього Печихвостівського лісу, де отримали наказ тримати оборону вздовж напрямку від села Стрільче.

У ході цього прориву загинув керівник загону Микола Горобець на псевдо "Славко", який відступав із тилowymi лавами III сотні. Його тіло було знайдене побратимами через два дні. Вогнепальні поранення в горлянку та потилицю свідчили про те, що він обрав самогубство, аби не потрапити до полону.

За інформацією "Сербина", загалом у боях у Завидівському лісі підрозділи Української Повстанської Армії (УПА) втратили дев'яносто сім бійців убитими. Він оцінював втрати німців "орієнтовно утричі більшими". "Приблизно п'ять місяців формування "Грома" утримувало владу на території Горохівського району, ведучи сутички з німецькими силами, але зрештою банда "Грома" зазнала поразки," — заявив він перед військовим трибуналом НКВС у 1945 році. Ця невдача вразила Дорощука настільки, що він, разом із дев'ятнадцятьма іншими дезертирами з III сотні, здався німецькій адміністрації та в Горохові приєднався до "Українського народного козацького руху" (УНАКОР), який співпрацював з окупантами проти УПА.

Облава в Завидівському лісі завершилася першого вересня 1943 року. Знекровлена сотня Герасименка відійшла у прилісок біля села Фусова, а загін "Богдана" — у напрямку села Озірці. Звідти повстанці розійшлися у різні боки. "На Горохівщині ситуація погіршилася, — йшлося у звіті підпільної мережі УПА. — Німецькі та польські сили розпочали інтенсивний наступ, тоді як з нашого боку діяльність УПА стала менш активною". Повстанцям довелося залишити Завидівський ліс та його околиці.

У чотирьох найближчих селах нацисти спалили п'ятдесят обійсть.

Окупаційна влада намагалася оточити сили УПА на Волині та Горохівщині одночасними ударами з півночі й півдня. Протягом першої половини вересня каральна експедиція розгромила VI сотню Василя Левочка-"Довбуша" з куреня "Голуба" у Порицькому районі й остаточно розбила чоту спецпризначення Федора Марценюка-"Берези" у Новому Загоріві. На півночі, поблизу села Радовичі, підрозділи загонів, названих на честь Івана Богуна та "Озеро" згруповані у "Турів", протягом 7–9 вересня стримували наступ угруповання чисельністю півтори тисячі осіб.

Дочекавшись, коли німці залишать територію Володимирсько-Горохівської округи, наприкінці вересня 8-й курінь у складі III, V і VI сотень відступив на північ, за шосе Володимир-Волинський — Луцьк. На повстанській базі "Січ" у Свинаринському лісі відділи під командуванням нового курінного Павла Скиби-"Мирона" мали відновитися і реорганізуватися. На кілька місяців Горохівський, Локачинський і Берестечківський райони лишилися практично без військової присутності УПА. Однак більша частина врожаю все ж дісталася націоналістичному підпіллю, а не нацистам [36]. 7 вересня 1943— біля села Радовичі Турійського району розпочався триденний бій УПА з нацистами та польською допоміжною поліцією.

Найкращі свої сили німці спільно з поляками стягнули з міцно укріпленої залізничної станції Ковель. У цій сутичці задіяно було дев'ять сотень вояків УПА, понад тисячу повстанців, й приблизно дві тисячі гітлерівців. Керував повстанськими загонами сотень групи «Турів» Олексій Шум, відомий як Вовчак. Це був один із наймасштабніших боїв УПА на Волині. Сьомого вересня рота нацистів несподівано потрапила у засідку УПА, яку влаштували сотні Байда (Леонід Повідзон) та Кубика (Тихон Зінчук). У першому зіткненні німці втратили п'ятьох солдатів, одинадцятьох захопили у полон. Наступного дня окупанти вислали каральну експедицію з Ковеля: батальйон піхоти (470 осіб), три бронемашини та бронепотяг.

Запеклі сутички з використанням артилерії тривали ще дві доби. Ворожий бронепотяг зазнав пошкоджень, на полі бою полягло 75 гітлерівців, багатьох було поранено. Хоча вояки УПА мали чисельну перевагу, їхнє озброєння було слабшим, тому увечері дев'ятого вересня вони відступили глибше у лісовий масив. Втрати УПА під селом Радовичі становили сорок полеглих та троє поранених; вдалося захопити значну кількість трофейної зброї. Налякані поразкою, нацисти, побоюючись нападу УПА на залізничний вузол Ковеля, запровадили у місті надзвичайний стан [55].

Двадцять першого квітня 1944 року розпочалася наступальна операція НКВС, і вже за два дні вони оточили Дерманський та Точевецький ліси, тоді ж і відбулися перші зіткнення між загонами УПА та підрозділами НКВС. У нерівному відкритому бою зішлись угруповання УПА: відділ південної групи УПА-Північ «Богун» під керівництвом Петра Олійника («Енея») та з'єднання УПА-Південь, яке очолював Василь Кук («Леміш»). Загалом повстанські сили налічували три тисячі бійців, причому не всі були належно озброєні.

Натомість ворожа сторона задіяла чотири піхотні бригади, танковий батальйон, авіацію та кавалерійський полк НКВС — це близько п'ятнадцяти тисяч бойовиків.

Під час цієї операції повстанські підрозділи були змушені вести важкі фронтальні оборонні бої, які мали мінливий успіх. За даними ВВ НКВС, відбулося двадцять шість бойових зіткнень, деякі з яких тривали по вісім-одинадцять годин. У ніч з двадцять четвертого на двадцять п'яте квітня командир «Ясен» (Микола Свистун) дав наказ курінним проривати вороже оточення. Двадцять п'ятого квітня розпочався так званий Бущанський прорив. Курінним «Доксу» (Семен Котик) та «Мамаю» (Іван Сало) було поставлено завдання прорватися у напрямку села Буща, аби забезпечити вихід решти частин.

Найбільша сутичка між Українською повстанською армією та військами НКВС, яка мала місце у Кременецькому лісі з 21 по 25 квітня, завершилася перемогою повстанців. Незважаючи на відчутну перевагу противника у озброєнні та чисельності, радянським силам не вдалося витіснити загони УПА з їхніх укріплених позицій у лісовому масиві та змусити їх вийти на відкриту місцевість, що знаходилася у тилах фронтової лінії Червоної армії, з метою повного їх знищення.

За оцінками української сторони, УПА зазнала втрат не більш як сто осіб, при цьому близько трьох сотень були поранені. Війська НКВС втратили значно більше: приблизно дев'ятсот бойовиків було вбито, і стільки ж отримали поранення. Радянське джерело подає інформацію інакше: на їхню думку, вони втратили лише одинадцятьох вояків, а знищили дві тисячі вісімнадцять повстанців. Однак українські історики висловлюють сумніви щодо цих даних. Керівництво НКВС, не бажаючи звітувати вищому керівництву СРСР про провал операції на заході України, суттєво завищувало втрати УПА. Ба більше, прагнучи зберегти міф про "непереможність Червоної армії", вони вдавалися до подібних спотворень [41].

З 6 по 16 липня 1944 року в Чорному лісі, на горі Лопата, відбувся один із найбільших боїв між УПА та німецькими окупантами. Шість сотень повстанців під проводом Василя Андрусяка вступили у протистояння з військовим контингентом, що налічував понад десять тисяч осіб. Повстанцям вдалося вдало використати особливості місцевості на свою користь. Це дало їм змогу атакувати чисельнішого ворога, організовувати засідки та проривати оточення. Чергова каральна експедиція проти УПА зазнала краху. Втрати повстанців склали п'ятдесят осіб. Ворожі втрати були у два рази більшими [31].

У ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1945 року УПА відзначила чергову річницю Листопадового чистого нападом на місто Станіслав. Місцеві мешканці заздалегідь допомогли розвідці встановити розташування радянських установ та чисельність гарнізону. Штурм відділку НКВС, обкому партії та військкомату був проведений надзвичайно злагоджено; повстанці взяли у полон п'ятдесят партійних працівників та енкаведистів, а також захопили трофеї. Після цього рейду обласне керівництво тривалий час остерігалось повертатися до своїх помешкань [31].

30 вересня 1944 року на околицях села відбувся бій. За добу бійці з лісу успішно відбили понад два десятки атак значно чисельнішого та краще озброєного супротивника, а згодом організували вдалий прорив з оточення. Під час цієї битви підпільники застосували не лише бойове вміння, але й хитрість — у вирішальний момент вони ввели в оману енкаведистів, використавши худобу.

За даними УПА, у бою під Уневом енкаведистські сили втратили понад двісті солдатів убитими. У рапортах НКВС фігурувала цифра шість убитих та тридцять два поранених радянських бійців, тоді як втрати повстанців вказувалися — сто шістдесят п'ять загиблих та п'ятнадцять полонених. Самі ж упівці доповіли про сімнадцять полеглих під Уневом — їх поховали там же, у лісі — та ще сімох, які загинули біля Пнятина.

Проте не всіх вдалося поховати на місці. Принаймні Лукія Лесіцька згадувала, що пізніше на полі бою знайшли тіло кулеметника, який прикривав відхід своїх побратимів [36].

Восени 1944 року вояки куреня УПА "Гайдамаки" під керівництвом Дмитра Гаха — "Скуби" витіснили "червоний" гарнізон із прикарпатського села Космач (нині Косівський район Івано-Франківської області). Тут було проголошено так звану Космацьку республіку. На її території вільно діяли шістнадцять сотень УПА групи "Гуцульщина", розміщувалися обласний

провід ОУН, штаб воєнної округи "Говерла", госпіталі та інші об'єкти тилового забезпечення повстанців.

До Космача було скеровано п'ятсот солдатів 31-го, 33-го та 87-го прикордонних загонів, що підпорядковувалися 5-й прикордонній комендатурі, а також 256-й конвойний полк. Їх підтримала окрема ескадрилья 6-го авіаполку, співробітники Яблунівського та Косівського районних відділів НКВС та НКДБ. Керівництво операцією здійснював начальник штабу Прикордонних військ НКВС Прикарпатського округу полковник Микола Чугунов.

30 січня чекісти наблизилися до села з трьох напрямків: зі сторони присілка Рушір від Яблунова, з боку сіл Прокурави й Річка від районного центру та від Жаб'я (Верховини) на присілок Завоєли. О 8:30 розвідка оперативно-пошукової групи 256-го полку виявила позиції двох сотень поблизу сільської церкви. Невдовзі сутичка розгорілася по всьому фронту завширшки тринадцять кілометрів, який боронили курені "Гуцульський", "Карпатський", "Гайдамаки" та окремі підрозділи. Найзапекліші бої точилися за центр села, де "Гайдамаки" щільним вогневим прикриттям стримували нападників. О 16:30 їм довелося відступити до присілка Клифа. Через півтори години всі загони УПА отримали наказ відійти у гори. Чекісти продовжили переслідування повстанських відділів, ретельно прочісуючи навколишні території.

Командування повстанців поставило за мету повернути свою "столицю". Це завдання командир групи "Гуцульщина" Микола Яворський — "Козак" доручив куреням "Гайдамаки", "Скажені" та "Карпатський". 3 лютого о 8:40 розпочали обстріл центру Космача із застосуванням кулеметів та мінометів.

Згідно з даними УПА, у боях за Космач загинуло 12 осіб та 18 отримали поранення, що сумарно враховує втрати усіх підрозділів [49].

У 1941 році лейтенант Дмитро Карпенко потрапив у румунський полон. Втікши з табору неподалік Одеси, він у своїх мандрах приєднався до підпільників УПА.

Цей відважний боєць стрімко просувався кар'єрними щаблями, дослужившись від звичайного стрільця до командира сотні спецпризначення «Сіроманці». Він брав участь у сутичках проти німецьких військ, червоних партизанів та поляків із Армії Крайової. Його позивні були «Ворон», «Лютий», «Яструб».

Карпенко здобув славу під час оборони Унівської лаври, коли три роти УПА протягом двох діб відбивали атаки зведеного загону 19-ї бригади НКВС, що налічував 1400 багнетів. Дмитро особисто знищив танк із протитанкової рушниці. Під час виривання з оточення він кинув на чолі бійців худобу, що дозволило уникнути значних втрат та успішно вивести сотню з пастки.

Саме «Ворон» першим серед старшин УПА отримав Золотий Хрест Бойової Заслуги 1-го класу – нагороду за захоплення районного центру Нові Стрільчища на Галичині у грудні 1944 року.

Дмитро Карпенко поліг від випадкового пострілу 17 грудня 1944 року під час бою за Нові Стрільчища. Його поховали у селі Кам'янка на Івано-Франківщині [12].

24 жовтня 1944 року відбулася сутичка під Лещавою-Горішньою між чорноліським куренем УПА та загонами НКВС. Ця подія стала найбільшим зіткненням українських повстанців із внутрішніми військами СРСР на території сучасної Польщі.

Приблизно о сьомій ранку 300 бійців Червоної армії, підтримані бронетехнікою, атакували 500 воїнів УПА у Лещаві. Розгорнувся запеклий бій. Повстанці укріпилися у будівлях, облаштували позиції за деревами та у

ровах вздовж дороги, встановивши там кулемети. Місцеві жителі покинули свої домівки й відійшли далі у село.

Першу та другу атаки повстанці відбили — більшовики наступали відкритим полем та стрійним рядом. Українці зустрічали ворога шквальним вогнем, вигукуючи “Слава”, “За Україну!”, “Бий сталінських собак!”.

Згодом до НКВС підтягнулося підкріплення: 800 вояків та кілька танків. Техніку повстанці палили за допомогою горючих сумішей та знищували протитанковими гранатами. Вантажівки з особовим складом розстрілювали з кулемета, екіпажі не встигали врятуватися. Під час бою почалася пожежа у найближчих хатах, яка потім поширилася на село.

О дванадцятій дня до ворога прибуло додатково 300 солдатів із танкетками. Поступово їм вдалося витіснити бійців УПА з їхніх позицій, а командири деяких повстанських чоти покинули підлеглих і втекли. Проте опір не припинився.

Частина українців відступила на відкриті поля у напрямку села Реберець і там закріпилася. Основні бойові дії точилися на горах між Лещавою та селом Лімна. Спроби оточити повстанців були невдалими. Після тривалих перестрілок, близько десятої вечора, підрозділи НКВС відійшли. УПА здобула тактичну перемогу.

Сама битва тривала 15 годин. За оцінками повстанців, вони втратили 23 бійці, а 8 були поранені, хоча ці дані, ймовірно, не відповідали дійсності. Воїни УПА знаходили у лісах своїх загиблих побратимів із відрізними язиками та випотрошеними очима. Також загинуло кілька цивільних мешканців.

Втрати НКВС склали 207 осіб, серед них 1 генерал та кілька офіцерів. Було спалено 13 військових вантажівок, а також декілька танків, танкеток та броньовиків [56].

Радянське керівництво вимагало від каральних органів остаточно розгромити повстанський рух на Західній Україні до 15 березня 1945 року. Одним із методів протидії УПА стали примусові депортації до Сибіру. Проте українці продовжували свій опір. Ба більше, УПА не лише не було ліквідовано до визначеного терміну, але й 27 квітня 1945 року повстанці здійснили рейд на районний центр Радехів на Львівщині, звільнивши 200 бранців, після чого відійшли. На протидію їм кинули значні сили. Втім, повстанці витримали десятигодинний бій, вночі прорвали оборону ворога та сховалися у лісі. Подібні атаки не дозволяли радянським військам почуватися господарями на Західній Україні. Зривалася організація колективних господарств, низових партійних осередків та винищувальних загонів.

22 березня 1945 року влада СРСР зробила спробу ізолювати Львівщину від Волині, щоб перешкодити маневрам загонів УПА та остаточно їх оточити. Ця операція залучила стільки ресурсів, що її можна порівняти з каральними акціями німецьких окупантів дворічної давнини. У лісах під Жовквою, під час розгортання каральних сил, зіткнулися 167 повстанців під керівництвом Василя Василяшко-"Перемоги" та бригада внутрішніх військ. Розвідка повстанців завчасно надала точні дані про рух ворожих сил. Коли облава почалася, повстанці вже були готові зустріти її в окопах. Проте чисельність Червоних була настільки великою, що здавалося, кулемети не зможуть їх зупинити. Для відсічі ворогу повстанці задіяли усі свої резерви. З настанням темряви повстанці прорвали лави супротивника і маршем рушили на північ. У тому зіткненні загинуло 40 повстанців, тоді як бригада внутрішніх військ втратила 480 убитими, з них 38 — офіцери [31].

Формування загонів УПА на Хмельниччині відбувалося восени та взимку 1942-1943 років. Агресивні бойові зіткнення розпочалися з приходом весни 1943 року, а вже влітку того ж року повстанці здійснили рейди. Нацистський режим жорстоко переслідував українських націоналістів: так, влітку 1943 року у Проскурові було страчено лідера північної округи Борисюка.

Загалом, на теренах Хмельниччини діяло десять формувань УПА. Область перебувала у зоні відповідальності угруповання «УПА-Південь». Повстанці активно проводили як диверсійні заходи, так і роз'яснювальну (пропагандистську) діяльність. У грудні 1944 року УПА вступила у бої з 127-м полком НКВС на відтинку між Жмеринкою та Кам'янцем-Подільським. У період із листопада 1944-го по лютий 1945-го УПА здійснила сімдесят дев'ять антирадянських акцій.

На початку 1950-х років на Хмельниччині діяли Кам'янець-Подільський окружний провід ОУН під назвою «Дон», а також Вінковецький, Дунаєвецький, Теофіпольський, Білогірський та інші підрозділи, включно з крайовим проводом «Поділля».

15 серпня 1951 року підрозділи Міністерства державної безпеки СРСР у Кам'янець-Подільській області провели операцію, результатом якої стало затримання підпільника Михайла Пирога.

Схожі заходи відбувалися у різних районах області протягом 1952 року [30].

3.2. Командувачі українських націоналістів та умови проживання повстанців

Роман Шухевич побачив світ 30 червня 1907 року у місті Львові. Впродовж 1920-х та 1930-х років Степан Шухевич здобув репутацію вправного правника, переважно обстоюючи інтереси українців, незалежно від їхнього соціального чи фінансового становища. Йому навіть довелося захищати власного небожа під час судового процесу над членами ОУН у Львові у 1936 році.

З середини двадцятих років минулого століття юнак долучився до таємної Української військової організації, а вже у 1926-му, виконуючи настанову

УВО, вчинив замах на одного з польських діячів – шкільного куратора Львова Станіслава Собінського, застреливши його просто на вулиці. Попри усі намагання польської поліції, цей акт терору так і не розкрили, а Роман Шухевич здобув значну вагу в підпільному русі.

Слідом за ліквідацією міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького 16 червня 1934 року, польські правоохоронці заарештували Романа Шухевича як одного з підозрюваних в організації даного теракту. Проте, остаточно довести його причетність у суді не зуміли, і діяч отримав доволі м'яке покарання: його відправили на річне ув'язнення до концтабору у Березі Картузькій. Згодом, завдяки клопотанням дядька-адвоката, Романа Шухевича звільнили.

Залишаючись членом ОУН, діяч виявив себе також як здібний організатор та комерсант. У період 1937–1939 років він разом із Богданом Чайківським заснували рекламну агенцію «Фама», яка успішно просувала українську продукцію. У цій фірмі, що охопила значну частину західноукраїнських земель, активну діяльність вели осередки ОУН у різних населених пунктах, чийм членам було скрутно знайти гідно оплачувану роботу. Частині з них навесні 1939 року вдалося перебратися на Закарпаття, де 15 березня було проголошено незалежну українську державу, і стати на її захист у лавах місцевої Карпатської Січі.

Після того, як 1 вересня 1939 року розпочалася Друга світова війна, Роман Шухевич вибув до Кракова, де продовжив активну діяльність у лавах ОУН. У 1940 році, після розколу організації на два крила – під орудою Андрія Мельника та Степана Бандери, діяч став одним із лідерів ОУН(б).

У 1943–1950 роках Роман Шухевич обіймав посаду Голови Проводу ОУН(б) на теренах України, був Головним Командиром Української повстанської армії (УПА) та Генеральним секретарем Української головної визвольної Ради (УГВР).

Починаючи з 1944 року, органи НКВД-НКГБ-МГБ УРСР вели активний пошук Романа Шухевича як одного з провідних діячів Проводу ОУН(б) та УПА. На Романа Шухевича було заведено особисту справу-формуляр під кодовим найменуванням «Вовк», яка до 1950 року розросла до тринадцяти томів.

5 березня 1950 року село Білогорща було оточене та розпочато обшуки усіх осель. В одній із них виявили та затримали Галину Дидик – довірену особу Романа Шухевича, а сам він чинив збройний опір, спричинивши смерть майора МГБ Ревенка, і врешті-решт, під час перестрілки, отримав важке поранення у груди. Аби не потрапити живим до рук ворога, командант УПА поцілив собі у скроню.

Тіло Шухевича доставили до управління МГБ у Львівській області, а згодом його утилізували, причому точні обставини – місце, виконавці та спосіб – залишаються невідомими [33].

В ОУН в юнацькі часи Степан Бандера зробив стрімку кар'єру. Польська поліція кілька разів затримувала його, але постійно відпускала. Низький непомітний студент Львівської політехніки, який міг кричати на польських перехожих, не здавався їм небезпечним. Поліціанти навіть не здогадувалися, що мають справу з крайовим провідником ОУН [5,с.132-133].

У 1934 році у польської поліції з'явилися відомості про керівництво ОУН в Галичині і всі лідери опинилися на лаві підсудних. Під час судового засідання Бандера дав зрозуміти, що не вважає себе поляком за громадянством і не підкоряється польському законодавству. На пряме запитання щодо його громадянства, він чітко відповів: «Українське». Крім того, він рішуче відмовився використовувати польську мову у спілкуванні, заявивши, що надалі спілкуватиметься виключно українською.

Потім суд вирішив дати Бандері смертний вирок. У відповідь не це рішення Степан Бандера сказав «Хай живе Україна!».

Але польський президент змінив смертну кару на довічне ув'язнення. У тюрмі Степан Андрійович сидів лише 5 років. На початку Другої світової Бандера опинився на волі.

Після війни подальше життя Степан Бандера був у еміграції у Західній Німеччині. Переховуючись від Радянського Союзу, продовжував сперечатися з іншими лідерами українського руху. У жовтні 1959 його вбили [5,с.135]. Андрій Мельник у світ народився 12 грудня 1890 року у селі Якубова Воля, що розкинулося ближче до Дрогобича на теренах Львівщини, у сім'ї місцевого громадського діяча, Атанаса Мельника.

У 1929 році А. Мельник долучається до новоствореної Організації Українських Націоналістів, отримавши призначення на посаду голови Сенату ОУН. Євген Коновалець, наче прозріваючи майбутню долю, влітку тридцять сьомого року викликав на таємну зустріч у Карпатах свого найближчого поплічника та соратника, А. Мельника, і дав йому настанову бути готовим прийняти кермо влади ОУН у разі, якби з ним, Коновальцем, щось сталося. Підступний більшовицький замах у Роттердамі 23 травня 1938 року пришвидшив втілення цієї угоди; з дванадцятого жовтня тридцять восьмого року А. Мельник, виконуючи волю свого попередника, приймає на себе керівництво ОУН та Українського Націоналістичного Руху. Крім того, Я. Стецько у часописі «Ідея і Чин» зазначав: «Кермування боротьбою зараз у руках Андрія МЕЛЬНИКА, спадкоємця Євгена КОНОВАЛЬЦЯ». Зрештою, опанувавши надзвичайні повноваження, А. Мельник першочергово скликає наприкінці серпня 1939 року Другий Великий Збір Українських Націоналістів у Римі, який від імені усієї ОУН офіційно затвердив його на чолі Організації. А. Мельник очолив ОУН у період державотворення Карпатської України. У цій справі Організація співпрацювала з усіма українськими політичними силами, прагнучи парламентським шляхом досягти самостійності Карпатської України. ОУН взяла на себе обов'язок

оборони краю та у складі військового формування — Карпатської Січі — стала на захист від угорського окупанта.

Навесні 1944 року А. Мельника, як особливо небезпечного для Рейху ворога, ув'язнили у спецв'язниці в місті Гіршег, де утримувалися очільники низки держав, міністри, представники монарших родин.

Перед самою смертю у 1964 році Андрій Мельник залишив нам у спадок свій Заповіт.

«Жодних підстав не існує для сумнівів у тому, що настане час, коли московитсько-большевицька імперія ослабне і розсиплеться на прах, а на її уламках, поміж іншими вільними народами, постане визволена від нестерпного ярма Україна, творячи власне життя у власній, ні від кого не залежній державі».

Керівник ОУН А. Мельник відійшов у засвіти 1 листопада 1964 року далеко від рідних земель; могила його знаходиться на кладовищі столиці князівства Люксембург — країни чужої, проте доброзичливої до нього [45].

У 1930 році Ярослав був призначений окружним провідником ОУН на Тернопільщині. Того ж року польська поліція затримала його, підозрюючи у причетності до диверсійних заходів, однак через кілька місяців його звільнили через недостатність доказів.

У 1931 році Стецька було висунуто на посаду ідеологічного та навчального референта Крайової езекутиви ОУН на Західноукраїнських Землях.

За націоналістичні переконання та працю в ОУН Стецька тричі заарештовувала польська влада. В останній раз засуджено під час «Львівського процесу» 1936 року. За рішенням суду Стецько отримав 5 років, але через загальну амністію відсидів лише 2,5 років.

З літа 1939 року Ярослав перебував в Італії, Генуї та Римі, займаючись зовнішньою політикою, надаючи націоналістичну пресову службу на італійській мові та нав'язуючи співпрацю з італійськими чиновниками.

В серпні 1940 року приїхав до Німеччини, де відпрацював політичну проблематику ОУН. На початку німецько-радянської війни Ярослав у складі похідної групи прибуває до Львова. У Львові Стецько скликає Національні Збори, які 30 червня в будинку «Просвіти» проголосили відновлення Української держави. Його обрали прем'єром українського уряду [14, с. 163-173].

Вже у липні того ж року Стецька було затримано та відправлено до табору для військовополонених Заксенгаузен, що розташовувався неподалік Берліна. Там він, разом зі Степаном Бандерою, понад три роки, аж до вересня 1944-го, провів у сумнозвісному бункері смерті "Целленбау". Прикметно, що він, так само як і Бандера, відмовився анулювати Акт від 30 червня.

Перебуваючи у концтаборі, здоров'я Стецька значно погіршилося: його мучили ревматизм, запалення суглобів та хвороби шлунка. Після визволення йому вдалося уникнути стеження гестапо, і він осів у Мюнхені. Близьче до завершення війни він потрапив під авіаційний наліт американців, отримав важкі поранення, однак зумів оговтатися.

Ярослав Стецько після завершення Другої світової війни оселився на території Західної Німеччини. Він став на чолі Організації українських націоналістів революційної (ОУНР) та Антибільшовицького блоку народів (АБН), коаліції представників півтора десятка поневолених націй, чиєю спільною метою було повалення більшовизму та розпад Радянського Союзу. Йому вдалося заснувати осередки АБН у державах Південно-Східної Азії, Африці та Латинській Америці. Крім того, він займав керівні пости у Світовій антикомуністичній лізі та Європейській раді свободи. Ярослав Стецько неухильно наголошував на життєвій необхідності з'єднання зусиль

Сполучених Штатів та держав Західної Європи з метою успішного протиборства з Радянським Союзом.

Починаючи з 1946 року, Стецько був одружений на Ганні Музиці, яка прийняла ім'я Ярослава (Слава) Стецько й стала незмінною соратницею свого чоловіка. Ярослав Стецько відійшов у світ інший 5 липня 1986 року у Мюнхені. Спочив на кладовищі Вальдфрідгоф, де також знайшли вічний спокій Степан Бандера, Дмитро Дорошенко, Андрій Лівицький, Микола Капустянський та низка інших визначних українських постатей [51].

Витоки біографії Василя Кука сягають 11 січня 1913 року, коли він народився на теренах Австро-Угорської імперії, приблизно за сорок кілометрів на схід від Львова, у селі Красне, що належало до Золочівського повіту (нині Бузький район Львівської області). У сім'ї селян Степана (роки життя 1879–1959) та Парасковії (роки життя 1888–1975) Куків з'явився на світ син, якого при святій воді 16 січня того ж року охрестили Василем [10, с. 14 - 15].

Протягом 1928–1929 навчального року, ще не досягши повноліття, Кук долучився до Юнацтва новоствореної на той час ОУН – молодіжного крила українських націоналістів – навчаючись у гімназії. Вже у 1930-му він інтегрувався до Золочівської повітової езекутиви (Провідної ланки) ОУН.

У вісімнадцять років Василь Кук долав ще один важливий рубіж. Він успішно склав іспит – матуру, що охоплювала матеріал з основної освітньої програми, а слідом за цим отримав атестат зрілості – офіційний документ, що підтверджував здобутий рівень знань [10, с.34-35].

У період 1930-х років на Василя Кука очікувало просування кар'єрними сходами. Якщо до цього він очолював лише гімназійний осередок націоналістів, то тепер став очільником проводу ОУН на теренах Золочівщини, який постав на базі гімназійної організації ОУН.

У 1932 році завдяки новопризначенню Василь Кук зумів налагодити прямі зв'язки з Крайовою езекутивою, зокрема з Дмитром Мироном, Ярославом Старухом, Ярославом Стецьком та іншими лідерами ОУН [10, с. 39].

Протягом 1940–1941 років Василь Кук активно задіяний у роботі військового штабу ОУН(б). У 1941-му він пройшов підготовку командного складу ("старшинську") у Кракові, а також сам викладав засади партизанської боротьби на військових курсах для членів ОУН, організованих із дозволу німецьких розвідувальних служб [10, с. 54].

У грудні 1943 року Кук перебував у південній частині Рівненщини, куди за завданням місцевої філії ОУН з Умані була направлена його колега по підпільній діяльності – Уляна Крюченко [10, с. 119].

Починаючи з 1942 року, Василь Кук здійснював керівництво діяльністю ОУН на територіях центрально-східної та південної України. Використовуючи фіктивні німецькі документи, він мешкав у Дніпропетровську (сучасне Дніпро), Києві та Умані. За словами його дружини Уляни Крюченко, він відкинув гасло "Україна для українців, геть чужинців!" як "заскорузле та обмежене в національному плані", залучав представників національних меншин до підпільної роботи та ініціював формування єдиного фронту усіх поневолених народів СРСР. Навесні 1943 року він очолив УПА-Південь, а згодом посів посаду заступника Головнокомандувача УПА Романа Шухевича. У своїй діяльності він використовував псевдоніми "Леміш", "полковник Коваль", "Юрко", "Медвідь".

Влітку 1950 року було проведено конференцію керівників українського визвольного руху. На цій зустрічі Василя Кука обрали Головнокомандувачем УПА, провідником ОУН на території України та секретарем Української головної визвольної ради.

Кук наполягав на переміщенні головного центру опору із західноукраїнських регіонів далі у східному напрямку – на Хмельниччину, Вінниччину, та Житомирщину. Він усвідомлював, що військова міць УПА неухильно зменшується у нерівному зіткненні з режимом. Станом на 1951 рік в Україні ще діяло до 1700 озброєних партизанів та підпільників, котрі переважно діяли невеликими групами по 8–12 осіб. Основна їхня увага була зосереджена на виданні й розповсюдженні агітаційних матеріалів, здійсненні нападів на місцевих чиновників, членів партії, працівників спецслужб та радянських активістів. Василь Кук розумів, що шанси на перемогу вже відсутні. Однак він не складав зброї.

23 травня 1954 року Василь Кук разом з Уляною Крюченко з'явилися в одній із криївок, розташованій поблизу села Кругів Золочівського району Львівської області. Проте зрадник, завербований працівниками кадеби, убезпечив їх за допомогою снодійного препарату “Нептун-47”, доданого до їжі, та викликав оперативну групу КДБ. Заарештованих доправили літаком до Києва, до внутрішньої тюрми КДБ УРСР, що знаходилася на Володимирській, 33.

Протягом шести років Василь Кук перебував ув'язненим у тюрмах Києва та Москви у повній ізоляції від зовнішнього світу.

У червні 1960-го Василя Кука та Уляну Крюченко було помилувано, з них було знято кримінальну відповідальність. Це було зроблено з метою пропаганди – аби продемонструвати світовій спільноті “потепління” політичного клімату в СРСР та відсутність у країні в'язнів совісті. Однак кожен наступний крок колишнього командувача УПА перебував під наглядом кадебістів.

У 1972 році, на тлі нової хвилі політичних репресій у Радянському Союзі, Кука звільнили з інституту з накладеною заборонаю на працевлаштування у закладах наукового чи навчально-виховного профілю. Із великими

складнощами йому вдалося влаштуватися простим постачальником на комбінат “Побутреклама”, де він і пропрацював аж до виходу на пенсію у 1986 році. Повернувши собі незалежність, Василь Кук зробив низку праць, присвячених боротьбі ОУН та УПА, а також постатям Романа Шухевича, Степана Бандери, Ярослава Старуха, Дмитра Мирона-Орлика.

У 2002 році Василь Кук зрікся звання Героя України. Він заявив, що не зможе його прийняти, доки вояків УПА формально не визнають державою учасниками бойових дій та визвольної боротьби за Україну. Як відомо, статус борців за незалежність України бійці УПА здобули лише у 2015 році, коли Василя Степановича вже не було серед живих.

Останній командарм УПА відійшов у засвіти 9 вересня 2007 року, у віці 95 років. Його перепоховали у його рідному селі Красне на Львівщині, поруч із меморіалом "Борцям за волю України" [59].

Масове зведення криївок розпочалося навесні-влітку 1944 року, коли стало очевидно, що наближається тривала протидія радянському режиму. Масштаби підпільної діяльності можна уявити з одного факту: лише за 1946 рік на західних теренах чекісти виявили та знищили 12 190 бункерів.

Підпільники обладнували ці укриття на зимовий період, коли боротьба ускладнювалася значно — приблизно з листопада до квітня. Самі ж роботи з облаштування розпочинали влітку. Цей процес, зважаючи на необхідність дотримання конспірації, міг тривати кілька місяців.

Місце для схрону обирали в гущавині лісу, серед кущів або на схилі гори. Було важливо, аби в цьому лісі не велися лісозаготівельні роботи, оскільки існував високий ризик викриття робітників. Також уникали ділянок, що використовувалися для сінокосів, випасу худоби, збору грибів чи ягід. До найближчого села мала бути відстань у кілька кілометрів, щоб зберігати постійний зв'язок із місцевим станичним чи кущовим провідником ОУН або

прихильниками націоналістичного руху, котрі забезпечували підпільників провізією, медикаментами, інформацією тощо.

Викопаний ґрунт відносили якнайдалі від укриття, переважно на вже зоране поле. Вхід маскували кришкою у формі "лучки" — дерев'яного ящика, заповненого землею, на якому висаджували рослинність. У межах населених пунктів сховища облаштовували під житловими будинками, хлівами, стосами сіна, собачими будками, поблизу колодязів та інших господарських споруд. Іноді їх влаштовували на горищах.

Поруч із криївкою мала протікати водна артерія — струмок чи річка. За наявності технічної змоги, воду підводили до бункера саморобними трубами. Нерідко в самому сховку облаштовували цементований резервуар або невелику криницю. Житлові відсіки меблювали дерев'яними нарами, столом, табуретами. Деяке приміщення відводили під робочий кабінет, кухню, комору чи вбиральню. Бункер міг мати від однієї до трьох кімнат. Якщо ж там розміщувався підпільний шпиталь, друкарня чи керівний осередок, то це могло перетворитися на повноцінне підземне містечко.

Освітлення в сховищах забезпечували гасові та карбідні лампи або свічки. У криївках, розташованих під будівлями, іноді була проведена електрика. Зберігали там лише життєво необхідне: запаси пального, продовольства, медикаментів, зброї та набоїв, одягу, посуду, друкованих матеріалів та навчальної літератури. Плюс — фінансові заощадження, за допомогою яких можна було придбати те, чого бракувало, через довірених осіб.

Основу раціону мешканців бункерів складали солоне сало, м'ясо, сухарі, борошно, часник або цибуля, мед [34].

Вирішення внутрішніх суперечностей у середовищі повстанських військових колективів, якими були сотні (роти) або інші формування (курені, відділи спеціального призначення), насправді не було простим завданням.

Адже правові чи державні механізми для цього на той час відсутні були в принципі.

Проте повстанці приділяли першочергову увагу підтримці здорового морально-психологічного клімату у своїх підрозділах. Від цього безпосередньо залежала їхня боєздатність, бойовий дух, ступінь дисципліни, а також здатність діяти самостійно чи координувати зусилля з іншими формуваннями.

Численні інструктивні документи повстанських штабів Воєнних округ (територіальних об'єднань на рівні дивізій), що видавались особливо активно у 1943 році та пізніше, наголошували на необхідності для командирів максимально опікуватися моральним станом стрільців, а також їхніми стосунками з місцевою сіткою ОУН та цивільним населенням.

Саме від командирів підрозділів формувалася моральність їхніх підлеглих. Тому від командира вимагали особистої високої моралі та професійних якостей. Успішний командир УПА завжди був вимогливим як до своїх підлеглих, так і до себе самого.

Він мав володіти чіткими та зрозумілими для стрільців ідеологічними засадами; бути впевненим у собі та своїх рішеннях, відважним, рішучим, далекоглядним та неупередженим, якщо прагнув завоювати повагу й авторитет серед підлеглих. Командир мав бути взірцем ініціативності, зберігаючи спокій у будь-яких обставинах.

Таких високих вимог до командирів диктували умови, в яких їм доводилося вести бойові дії, а також надзвичайно складні побутові реалії щоденного життя.

Повстанці швидко впадали у відчай, командир втрачав довіру, що зрештою призводило до деморалізації загону та втрати бойової спроможності, якщо до важких психологічних та фізичних навантажень

(виснажливі бої, довгі переходи, суворі погодні умови, голод тощо) додавалися: зверхня поведінка керівництва; надмірна фамільярність; потуральство до несанкціонованих дій стрільців; випадки мародерства чи інші поведінкові прояви, що підривали авторитет серед місцевого населення, залишалися без належного покарання.

Як інструмент впливу використовувалась система стимулів та стягнень.

Повстанцям належало керуватися виключно положеннями статутів (правильників), а також усталеними традиціями (як-от козацькими чи армії УНР), а військові трибунали або, точніше кажучи, суди честі слугували інструментом [50]. Іншими словами, борці не мали права чинити дії, які не були закріплені у статутах та правилах УПА.

Приміром, Дисциплінарний статут, що був розроблений та застосовувався повстанцями, передбачав такі форми стягнень: усне зауваження; зауваження перед строем; позапланові роботи; усна догана; догана, оголошена наказом; "деградація", тобто зняття з посади; арешт із розміщенням у карному (дисциплінарному) підрозділі.

Арешт поділявся на три типи: звичайний, посилений та тяжкий, тривалістю відповідно 10, 21 та 30 діб. Однак, оскільки повстанці, перебуваючи у польових умовах і дотримуючись своєї тактики, об'єктивно не мали змоги облаштувати належні гауптвахти – вони обрали інший шлях.

Замість арешту впровадили стягнення, пов'язані з фізичними навантаженнями. Одна доба звичайного арешту замінювалася годиною перебування струнка, у повному спорядженні та зі зброєю. Доба посиленого арешту дорівнювала двом годинам стояння струнка, у повному спорядженні та зі зброєю, а одна доба тяжкого арешту відповідала трьом дням у штрафному підрозділі. Нерідко стояння струнка замінювали відтисканнями у положенні упору лежачи, перебуваючи у повному спорядженні.

Стосовно штрафних роїв (сотен). Їх створювали лише у групі "Північ", і вони проіснували лише декілька місяців, винятково у 1943 році. Згодом їхнє документальне слідування припиняється, а в групі "Захід", схоже, вони взагалі не були запроваджені [50].

Функції карних роїв замінили примусовими роботами, що включали фізичне биття буками. У штрафних роях засуджені залучалися до важких земляних або будівельних робіт, отримуючи на добу 200 грамів хліба та літр води, а варену їжу – кожні три дні.

За серйозні провини карав військово-польовий суд. Право скликати його мав курінний командир і вищестоящі особи, проте на практиці ця вимога часто ігнорувалася, і за потреби суд міг ініціювати й командир рою. Військово-польові суди виносили вироки у вигляді перебування у штрафному рої або найвищої міри покарання – розстрілу, рідше – через повішення.

До їхньої юрисдикції належали такі злочини: "зрада національних інтересів УПА"; "систематичне саботажне діяння, спрямоване на ослаблення УПА"; дезертирство (каралося виключно смертю); непідкорення наказу; крадіжки; уживання алкоголю (смертна кара, якщо були тяжкі наслідки, або направлення до штрафного рою).

Насправді, вироки та призначені покарання часто відрізнялися від норм, виписаних у статутах. Очевидно, це залежало від розсуду командира, військово-польового суду чи наявності обтяжливих обставин.

Кримінальні діяння також каралися переважно смертю, якщо тільки не було пом'якшуючих обставин, що траплялося нечасто. Наприклад, у ВО "Богун" за поєднання пияцтва та деморалізації накладалася смертна кара.

Щодо системи заохочень, вона була менш різноманітною порівняно із системою стягнень. До заохочень відносилися, по суті, стандартні для будь-

якої армії заходи: індивідуальна усна подяка; подяка, висловлена перед строем; подяка в наказі; позапланова відпустка; отримання наступного військового звання; нагородження.

Проте досвідчені командири, враховуючи умови боротьби, вміло підтримували баланс між покараннями та заохоченнями, і, спираючись на власний досвід та довіру повстанців, могли успішно виконувати надзвичайно складні завдання.

Стрільці у таких підрозділах УПА швидко перетворювалися на справжніх професійних воїнів, здатних беззаперечно виконати наказ командира, а також забезпечити збереження життя як окремих бійців, так і всього свого рою [50].

УПА проводила бій у Кузьмині та вела наступ на Динів, як на боці радянської армії воювали чехи [13, с.210-214]. Американці хотіли віддати бійців УПА під радянський суд.

Військо УПА мало свою медичну структуру, так звану Санітарну службу, яка займалася лікуванням поранених і доглядом за хворими. Лікарі Санітарної служби працювали у двох напрямках. Одні лікарі, прикріплені до відділів УПА, в умовах бойових дій надавали першу допомогу пораненим, часто виносячи їх з-під обстрілу. Інші ж лікарі працювали при районних підпільних шпиталях, куди привозили тяжкопоранених, зокрема й мирних громадян.

Співпраця між Санітарною службою УПА та УЧХ була настільки тісною, що неможливо чітко розмежувати їхні компетенції. Основна різниця полягала в тому, що лікар і весь медичний персонал Санітарної служби УПА підпорядковувалися командирові сотні або куреня. Працівники ж УЧХ, котрі виконували свої завдання в терені, були підлеглими зверхника УЧХ.

УЧХ, чи як на деяких теренах його називали, референтура Служби здоров'я, працював на всіх щаблях підпільної мережі, а саме в окрузі, надрайоні, районі.

В УПА Український Червоний Хрест виконував функції:

- добір кваліфікованих медичних кадрів і вишкіл санітарного персоналу;
- організація медично-санітарної допомоги у військових частинах;
- забезпечення інструментами та медикаментами;
- організація транспортування поранених і хворих вояків УПА [53].

У листопаді 1943 року в селі Будеражі на Здолбущині Провід ОУН (б) провів Першу конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії, хотіли у такий спосіб створити єдиний антибільшовицький фронт поневолених СРСР народів.

У серпні, 1943 року, видання ОУН, що виходило під назвою «До зброї», оприлюднило невелику статтю під заголовком «Ми не самітні». Там було ви Henderson, що «Поруч із УПА позиції займають народи Сходу та Заходу, які опинилися у підневільному стані. Так, грузини, узбеки, черкеси, а також осетини вже зараз беруть участь у бойових діях у складі УПА, формуючи власні, окремі національні підрозділи, котрі у найближчий час перетворяться на національні революційні війська».

Автором цих звернень до народів Азії та Кавказу був єврей Лейба-Іцик Добровський, політичний консультант УПА- Північ.

На початок 1944 року в УПА було 15 іноземних куренів. Загалом, як вказують дослідники історії УПА, в Українській повстанській армії воювало близько 20 тисяч чужинців [2, с.275 -277].

Надзвичайна взаємовиручка, підтримка та допомога вирізняли жіночу мережу в українському підпільному русі. У лавах ОУН та УПА жінкам відводилася низка ролей: вони були медикнями, санітарками та медсестрами, опікуючись здоров'ям учасників боротьби. Як друкарки, пропагандистки та зв'язкові, вони займалися поширенням та передачею важливої інформації. Жінки також долучалися до військових завдань у

розвідувальних та інших підрозділах УПА, окрім того, піклувалися про щоденні потреби повстанців.

Розмаїття діяльності залежало насамперед від статусу членкині, який визначався її віком. Спочатку дівчата діяли як прихильниці, тобто потенційні члени ОУН: сприяли розповсюдженню націоналістичної літератури, надавали фінансову підтримку та виконували різноманітні доручення у громадській роботі. Учасниці молодшого віку (8–15 років) та юнацтво (15–21 рік) переважно виконували функції ланкових, провідниць та кур'єрок. Приблизно через рік, по завершенні ідеологічного вишколу та навчання, вони вливались до ОУН.

Жінки долучалися до повстанського руху винятково добровільно. Зазвичай від потенційних учасниць очікувалася відповідна освіта. Нерідко траплялося, що їхні родичі чи знайомі вже були залучені до "партизанки". Допомагаючи їм, дівчата здобували необхідні навички, зокрема, як уникнути ворожих засід та облав радянських сил.

Жінки часто ставали також господарчинями УПА, надаючи пряму допомогу у зборі продовольства та всього необхідного. Ця система функціонувала налагоджено. Важливу роль у ній відігравали господарські референти кущових проводів. Вони відповідали за організацію збору та зберігання продуктів харчування, медикаментів, апаратури для зв'язку, видавничих засобів та обмундирування.

Безперечно, жінки зробили вагомий внесок в історію повстанської звитяги. Навіть без прямої участі у бойових діях, вони забезпечували бійців усім необхідним, надавали медичну допомогу пораненим, а також здобували та передавали життєво важливу інформацію. Багато їхніх доль склалися трагічно: частина жінок полягла у боях, інші пережили жахіття радянських в'язниць та таборів. Проте вони не зрадили свою Батьківщину [47].

Лише за один місяць, від 15 квітня до 15 травня 1945 року, бойові групи УПА розгромили понад два десятки відділень польської міліції (перелік: Грозьова, Роботичі, Тисова, Вільшани, Жапалів, Старе село, Брусно, Тирява, Сальва), спалили польські поселення Борівницю та В'язовницю, покаравши мешканців за їх неодноразову участь у знущаннях над українцями, а також обстріляли гарнізони у містах Конюші та Берендівичах.

У результаті цих дій вдалося нейтралізувати польський терор; більш того, було укладено угоду про спільні дії з польською антикомуністичною підпільною організацією «Воля і незалежність». Контроль УПА над ситуацією був настільки значним, що з середини травня до серпня 1945 року на Закерзонні фактично існувала Українська Повстанська Республіка.

Аби протистояти цьому, польський уряд у другій половині 1945 року направив на Закерзоння військові підрозділи з наказом очистити цю територію від УПА.

Виселення розпочалося примусово 1 вересня 1945 року. Польські солдати оточували села, силоміць виганяли мешканців з домівок, а під загрозою зброї конвоювали їх до кордону або до залізничних вузлів. УПА вдавалась до будь-яких методів, аби протистояти цим актам насильства. Їхні зусилля були зосереджені на руйнуванні та пошкодженні комунікацій — підриві мостів, залізничних колій, станцій, а також на ліквідації комісій, відповідальних за переселення. Наведемо конкретні факти.

1 вересня 1945 року на трасі Белз—Варяж було ліквідовано 19 польських міліціонерів. 15 вересня 1945 року знищено міст через трасу Кропиця—Будомир, того ж дня розгромлено міліцейську дільницю у Новій Греблі. 18 вересня 1945 року виведено з ладу міст на шляху Любачів—Рава. 19 вересня того ж року зруйновано міст поблизу села Верхрати. 20 вересня підірвано мости на автошляхах Чесанів—Брусно та Горнець — Брусно, залізничний міст на лінії Олешни—Суховоля та ще два мости біля села Тимці. 22 вересня

1945 року пошкоджено залізничне полотно на ділянках Любачів—Ярослав та Олещичі—Нова Гребля. 25 вересня у селі Млини розстріляно трьох представників переселенської комісії. 5 жовтня боївки УПА захопили залізничні станції Кристинопіль та Сокаль—Забужжя. Станції та весь рухомий склад, призначений для вивезення людей, були знищені, а цивільне населення відправлено назад до домівок.

Два шляхопроводи через р. Буг були підірвані, а осередок польської міліції у м. Кристинопіль було знищено. 26 грудня 1945 року боївки УПА здійснили обстріл м. Перемишля з гранатометів.

Дії УПА у 1946 році відзначалися значною активністю. Особливо варто виділити бій за місто Бірча, яке польське командування обернуло на свою базу для військових операцій. 6-7 січня 1946 року загін повстанців під проводом Коника розпочав атаку на місто, де тоді зосередилося близько 1500 польських та радянських вояків. Місто було взяте штурмом. Супротивник зазнав втрат – 70 загиблих та понад 150 поранених, натомість повстанці мали 22 поранених та 23 полеглих, серед яких був і хоробрий командир Коник.

20 березня 1946 року курінь Хріна здійснив напад на велике село Яселко, де були зібрані підрозділи польських прикордонних формувань та служби безпеки з усього довколишнього регіону. Противника було повністю розбито. 79 військовослужбовців, включно з 12 офіцерами, потрапили до полону. У захопленому польському архіві виявили детальну довідку про кожного з бранців; на основі цих даних 20 осіб відпустили, а решту, тих, хто "відзначився" жорстокістю щодо українського населення, стратили. Трофеями стали 2 міномети та 120 мін, 8 кулеметів, 79 гвинтівок (з яких 15 снайперських), 40 автоматів, 20 пістолетів, 37 пар коней, конфіскованих поляками у селян-українців, а також значна кількість білизни, взуття та обмундирування.

22 березня 1946 року загін Дідика провів партизанську операцію у селі Кам'янка. Повстанці зруйнували будівлі служби безпеки, міліції та залізничну станцію, знищивши 40 вагонів, призначених для депортації переселенців. 23 березня 1946 року польська охорона у с. Радомиць втекла при наближенні УПА.

26 березня 1946 року загін Хріна завдав поразки відділу польської міліції чисельністю 180 осіб у Височанах, Кожушному та Шавнім.

28-31 березня 1946 року на польсько-словацькому прикордонні підрозділи Хріна розбили польські прикордонні пости, захопивши 150 солдатів у полон.

Зіткнувшись із таким потужним опором, польський уряд мусив тимчасово призупинити операцію з виселення. 15 червня 1946 року він оголосив процес "репатріації" українців із Закерзоння завершеним, визнавши решту населення поляками.

28 травня 1947 року у Варшаві було укладено угоду про спільні бойові дії Польщі, Чехословаччини та СРСР проти УПА.

У червні 1947 року, коли розпочалася масштабна військова операція трьох держав на Закерзонні, невеликий загін УПА вирушив у рейд на етнічно польські землі. Метою цього рейду було донести до польської громадськості сутність та цілі українського визвольного руху, а також поширити правду про задуми Сталіна та його причетних щодо Польщі. Той факт, що група спромоглася дістатися до центральних областей Польщі й безпечно повернутися, засвідчив політичний успіх цього рейду.

Рейди УПА за межі України демонстрували, що Українська Повстанська Армія залишалася сильною та боєздатною навіть після переходу до інших методів ведення боротьби — діючи малими загонами [58].

3.3. Участь українських націоналістів після Другої світової війни

Одразу по завершенні Другої світової війни радянський уряд розгорнув масштабні дії протиборства українському національному рухові опору на західноукраїнських теренах. У Кремлі чудово розуміли, що діяльність ОУН та УПА створює перешкоди для вкорінення комуністичної влади в Україні, негативно впливає на суспільні настрої та формує не вигідний для комуністичного керівництва імідж на міжнародній арені.

Аби зламати й розгромити підпілля, були задіяні колосальні ресурси. Хоча опір зазнавав значних втрат, він не скорився. Український визвольний рух продемонстрував високу організованість, ідеологічну загартованість та непохитну рішучість за будь-яку ціну зберегти боєздатність для подальшої боротьби за суверенітет України.

Тим часом учасники визвольного руху, опинившись у скрутному становищі, були вимушені остаточно змінити ведення бойових дій: від наступальної (повстанської) стратегії перейти до оборонної (глибоко законспірованої) тактики. Ця нова тактика передбачала проведення операцій у підпіллі, перехід до бойових дій меншими за чисельністю загонами. У цій системі опору, як і під час Другої світової війни, надзвичайно важливе значення зберігали розвідувальна та контррозвідувальна робота.

Структурування спеціальних підрозділів, про що свідчать архівні матеріали СЗР України та інші джерела, переважно базувалося на територіально-функціональному принципі. Розвідувальні ланки інтегрувалися у всю мережу націоналістичного руху: від центрального керівництва, через територіальні осередки, аж до бойових формувань УПА (до 1949 року).

Головні вектори розвідувальної діяльності Служби безпеки ОУН(б) на території Західної України (у період 1945–1950 років) охоплювали наступні сфери:

- збір інформації про заплановані заходи радянської влади з метою організації операцій для їх зриву, а також забезпечення безперервності життєдіяльності підпільної мережі;
- добування відомостей щодо побудови, чисельності, засобів та оперативних дій органів внутрішніх справ, державної безпеки, а також інших військових та воєнізованих формувань з боку Советів;
- збір відомостей про державно-політичний устрій, військову міць та економічний потенціал СРСР.

Ключовою умовою для результативності розвідувальної діяльності стало налагодження розгалуженої мережі збору та передачі даних, структурованої як за географічною ознакою, так і за об'єктами інтересу. Однак, фокус змістився з кількості на надійність, професіоналізм та реальну здатність інформаторів до здобуття цінної інформації. При вербуванні агентів перевагу надавали особам, що вели легальний спосіб життя і володіли доступом до потрібних відомостей.

Основні категорії інформаторів включали:

- «випадкові» – це люди, які якимось чином стали свідками певних подій або довідалися важливу інформацію від учасників підпілля чи інших осіб (рядові та кущові члени ОУН, бойовики);
- «цілеспрямовані» – це агенти, які пройшли спеціальну підготовку або підпільники, що отримували конкретні завдання щодо збору даних.

Зважаючи на те, що селянські території становили головну базу руху опору, ядром розвідувальної системи були агенти у «кущах» (резиденти), які мали у своєму розпорядженні 2–3 помічники. Таким чином, проводи «кущів» формували найнижчий рівень організаційної структури підпілля. Вищими ланками були районні, надрайонні, окружні та крайові проводи. Керівництво

ОУН на теренах України здійснювали Роман Шухевич (до 5 березня 1950 року) та Василь Кук (до 23 травня 1954 року).

У повоєнний час підпілля оперувало кількома ключовими тактичними планами: «Дажбог» (передбачав діяльність у глибокому підпіллі невеликими групами з метою збереження ОУН та протидії радянській владі); «Олег» (спрямований на виховання та підготовку молодіжних кадрів як головного джерела поповнення руху опору); «Орлик» (мав на меті розширення впливу ОУН на східні й південні регіони УРСР).

У 1950 році Служба безпеки ОУН започаткувала роботу інформаційного відділу. Планувалося, що кожен референт СБ, починаючи з районного рівня, повинен був створити широку сітку збору даних у населених пунктах, державних установах, на підприємствах, для аналізу політичної ситуації, економічного стану, військової потужності та діяльності правоохоронних органів.

При УПА функціонувала також Українська пресова служба. Після загибелі Р. Шухевича боєздатність УПА почала стрімко занепадати. На рубежі 1952–1953 років підпілля дезінтегрувалося на окремі місцеві проводи та групи. Як наслідок, діяльність з розвідки та збору інформації відчутно скоротилася.

Остаточне припинення організованого спротиву підпілля ОУН на Західній Україні у середині 1950-х років ознаменувало й завершення розвідувальної місії цієї організації в Україні. Надалі спеціалізовані підрозділи повноцінно функціонували головним чином у межах закордонних осередків української еміграції [44].

Боївка «Чорного» (ним був Петро Пасічний) діяла з літа 1952 року на межі Тернопільської та Івано-Франківської областей. Кілька зим вони переховувалися на хуторі Кубань, на околиці села Цюцькова, у бункері, облаштованому під хатою місцевого жителя Мирона Клюба.

Вони мали друкарську машинку, на якій передруковували та поширювали націоналістичну літературу, повідомляючи, що збройний опір триває. Петро мав радіопередавач (він колись пройшов підготовку радистів УПА у Карпатах), проте апарат був несправний.

Тривалий час їм вдавалося уникати виявлення органами НКВС, переміщуючись до сусідньої області після здійснення акцій. Місцеве населення знало про їхнє існування, але не видавало. Підпільники навіть зверталися по медичну допомогу до медпункту та відвідували танці у клубі. Петро і Марія припустилися нерозважливості, сфотографувавшись із родичами дружини Мирона Клюбви. Згодом це фото допомогло співробітникам НКВС вийти на слід повстанців.

Активнішу фазу пошуків боївки «Чорного» розпочато у жовтні 1959 року, після того, як Петро Пасічний застрелив лейтенанта КДБ Віктора Стороженка у Тростянецькому лісі. Стороженко прямував на зустріч із інформатором, коли випадково наштовхнувся на підпільників. Пасічний здійснив постріл із рушниці, забравши зброю та документи офіцера.

Взимку 1960 року група перебувала у схованці Петра Підгородецького (родича Марії Пальчак) у селі Шумляни. Однак Підгородецький, перебуваючи на підпитку, проговорився про переховування повстанців. Тому 4 березня 1960 року, попри холодну погоду та сніг, повстанці покинули бункер і подалися до лісу.

Розв'язка настала у Чистий четвер, 14 квітня 1960 року. Кадебісти, скориставшись інформацією від сексотів, виявили повстанців. Проти трьох підпільників було задіяно оперативну групу Управління КДБ у Тернопільській області та 12-й мотострілецький Римнікський загін внутрішніх військ МВС СРСР, який, варто зазначити, у 1956–1957 роках брав участь у придушенні Угорського повстання. Прочісували кожну яру, кожен кущ.

Пасічний, Цетнарський та Пальчак вступили у нерівний бій, останній набій залишивши для себе. Вжити вдалося лише Марії, яку згодом засудили до п'яти років ув'язнення та 10 років таборів у Мордовії. На волю вона вийшла у 1975 році, мешкала у селі Шумляни. Дочекалася проголошення Незалежності України і відійшла у вічність 1997 року.

Висновки до розділу 3.

Роман Шухевич був головним командуючим в УПА в 1943–1950 роках. Степан Бандера проголосив незалежність України в 1941 році. Андрій Мельник очолював ОУН (м). Українські націоналісти брали участь у багатьох битвах: бій під Бродами в селі Піддубці, у Завидівському лісі. Результатом цих боїв, стала перемога націоналістів над ворогом.

В криївках проживали наші воїни, практично в польових некомфортних умовах. бійці облаштовували свій побут, яким допомагали місцеві мешканці.

Вже після Другої світової війни українські націоналісти продовжували воювати до 1960 року та останнього воювали з радянською армією.

ВИСНОВКИ

В результаті роботи над темою кваліфікаційного дослідження ми прийшли до наступних висновків:

Українська Військова Організація, яка проводила розвідку в армії Польщі та збирала важливу інформацію про структуру їх спецслужб, була для них основним ворогом. УВО провела досить успішну ризиковану операцію в ході якої допомогла перевезти субмарини до Литви. УВО співпрацювала з німецькими та литовськими спецслужбами. На основі УВО було створено Організацію українських націоналістів у 1929 році.

Легія Українських Націоналістів об'єднала дрібні організації в одну велику зі схожою з ними ідеологією. У 1929 році на Конгресі українських націоналістів було створено Організацію Українських Націоналістів з власною програмою, у якій визначено основні принципи організації – всеукраїнство, надпартійність та монархізм.

Служба безпеки ОУН була підпільною структурою, створеною для забезпечення внутрішньої безпеки, контррозвідки та охорони діяльності націоналістичного руху в умовах жорсткого протистояння з тоталітарними режимами — насамперед радянським НКВС/МДБ та німецькими спецслужбами. Вона відігравала ключову роль у підтриманні конспірації, розкритті агентури противника та охороні керівництва підпілля.

Попри ефективність у боротьбі проти радянської агентурної мережі, діяльність СБ ОУН залишається предметом складних історичних дискусій. Працюючи в екстремальних умовах підпільної війни, структура нерідко застосовувала радикальні методи, включно з жорсткими каральними акціями проти ймовірних зрадників та підозрюваних. Це призвело як до успішного нейтралізування загроз, так і до окремих трагічних помилок, на яких фокусувалась радянська пропаганда.

СБ ОУН була неоднозначним, але важливим елементом національно-визвольного руху: з одного боку — ефективний контррозвідувальний орган у

боротьбі за незалежність України, з іншого — підпільна структура, діяльність якої супроводжувалася жорсткими методами, притаманними умовам підпільної війни середини ХХ століття.

Структура УПА була продуманою, гнучкою й адаптованою до умов багаторічної підпільно-партизанської боротьби. Вона поєднувала елементи класичної військової організації з високою автономією низових частин і тісною підтримкою підпільної мережі. Дана модель дозволила УПА протистояти кільком тоталітарним режимам і вести боротьбу набагато довше, ніж типові партизанські формування європейського підпілля.

Українські націоналісти брали участь у багатьох битвах. Це бій під Бродами, бій в селі Піддубці, бій у Завидівському лісі. Результатом цих боїв, стала перемога націоналістів над ворогом.

Криївки відігравали у націоналістів роль схованки та житла.

Організація українських націоналістів ввійшла в історію, як герої, які боролися фактично в умовах, коли не було власної держави. Коли проти повстанців вели армії ключових держав, як Третій Рейх та Радянський Союз. Навіть після другої світової війни повстанці чинили опір радянській владі та попри малу чисельність героїчно боролися за незалежність.

Українських націоналістів можна порівняти з козаками, які теж боролися за власну незалежність в свій час.

Тепер нащадки українських повстанців, які зараз воюють з російським агресором за те щоб Україна була незалежною та демократичною державою!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1.Б72 Бофони: грошові документи ОУН і УПА/ Авт.- упоряд. О. О. Клименко; За ред. В. М. Даниленка. К.: Університет банківської справи Національного банку України, 2008. 192 с., іл. ISBN 978-966-484-041-2.

2. Вятрович В. Україна. Історія з грифом «Секретно»/ Володимир Вятрович Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля» 2021-512.с:іл..

3. Іван Патриляк "Українське питання" напередодні Другої світової війни.

//Режим доступу <https://www.istpravda.com.ua/articles/2013/08/28/135252/>

4. «Зродились ми великої години...» ОУН і УПА Бібліотека «Історичної правди» Харків:Віват, 2019. 304 с.

5. К82 Історія для дорослих Криштопа О., / Іван Дерейко.- Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2023. 304 с. ISBN 978- 617-15-0178- 2

6. Марево революції Петро Кралюк Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2017-304.с (Серія *Magistra vitae*»).

7. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л. Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. Миколаїв: Іліон, 2017. 280 с. — (Серія «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»).

8. Нацистська окупація України/ Володимир Гінда. К: Арій 2022-368 с.: іл..

9. Патруляк Іван. Визвольна боротьба ОУН й УПА (1939- 1960 рр.): Монографія. Київ ВДАДЕФ, 2020-712 с. + 64 с. іл. ISBN 978-917 – 7973-16-3 (електронне видання).

10. Понипаляк Аліна Останній командир УПА. Життя і боротьба Василя Кука. К: Наш формат, 2021. 256 с.: іл.

11. Рєєнт О.П. Українські визвольні змагання 1917-1921 років/ О.П. Рєєнт К.2016. 280 с.: іл.
12. Українські кіборги другої світової війни //Режим доступу: <https://was.media/2019-05-08-ukrainski-kiborgi-drugoi-svitovoi/?authuser=0>
13. Борець-Чумак Ю. Рейд без зброї УПА на Заході спогади Українська видавнича спілка у Великій Британії. 1982.
14. Г49 Національно-визвольний рух в Україні 1930-1950 років:факти, постаті, події/ Володимир Гінда. Київ:Арії 2024. 432с.:іл.
15. Українська революція 1917-1921 років //Режим доступу <https://uinp.gov.ua/aktualni-temy/ukrayinska-revolyuciya-1917-1921-rokiv>
16. Микола Посівнич: "У 1930-х роках за націоналістичну діяльність засудили понад 20 тисяч українців" //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/mikola-posivnich-u-1930-kh-rokakh-za-natsionalistichnu-diialnist-zasudili-ponad-20-tisiach-ukrayintsiv/>
17. «Хочемо жити вільно!» Коли виникла УПА і за що вона боролася // Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/khochemo-zhiti-vilno-koli-vinikla-upa-i-za-shcho-vona-borolasia/>
18. Українська військова організація: як діяла перша спецслужба українських націоналістів? //Режим доступу <https://ukr.radio/news.html?newsID=103458>
19. ОУН.Так усе починалося... //Режим доступу <http://kmoun.info/about/>
20. Термін Пацифікація //Режим доступу <https://umity.in.ua/concept/?id=1208>
21. Били і кидали в ями з нечистотами -"вмиротворення" українців // Режим доступу https://gazeta.ua/articles/history/_bili-i-kidali-v-yami-z-nechistotami-vmirotvorennya-ukrayinciv/984635
22. Чому офіційний Київ і Варшава так бояться слова “пацифікація”... А, почалося все з того Режим доступу: <http://open.kharkiv.ua/20250714/chomu->

[oficijnyj-kyjiv-i-varshava-tak-bojatsja-slova-pacyfikacija-a-pochalosja-vse-z-toho/](#)

23. "Кількаразово доходило до рукопашного бою". Невідома операція нацистів проти УПА //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/kilkarazovo-dokhodilo-do-rukopashnogo-boiu-nevidoma-operatsiia-natsistiv-proti-upa/>

24. Перший бій УПА проти "німецьких варварів" і подальша боротьба з нацистами

Режим доступу <https://www.istpravda.com.ua/articles/589a4b5ab7b4d/>

25. 80 років тому УПА воювала проти нацистських загарбників // Режим доступу <https://armyinform.com.ua/2023/11/28/80-rokiv-tomu-upa-voyuvala-proty-naczystskyh-zagarbnykiv/>

26. 30 червня 1941 року в Львові було проголошено Акт відновлення української державності

Режим доступу <https://armyinform.com.ua/2020/06/30/30-cherwnya-1941-roku-v-lvovi-bulo-progolosheno-akt-vidnovlennya-ukrayinskoyi-derzhavnosti/>

27. Акт незалежності 1941 року: 10 запитань про відновлення Держави бандерівцями //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/akt-nezalezhnosti-1941-roku-10-zapitan-pro-vidnovlennia-derzhavi-banderivtsiami/>

28. Хто такий Степан Бандера //Режим доступу <https://publicist.net.ua/4-stepan-bandera.html#6>

29. Від підпілля до символу свободи: 96 років тому виникла ОУН //Режим доступу <https://zahid.espreso.tv/suspilstvo-vid-pidpillja-do-simvolu-svobodi-96-rokiv-tomu-vinikla-oun>

30. Створення УПА // Режим доступу <https://surma.com.ua/270-stvorennia-upa.html>

31. Бийся та перемагай: 12 подвигів УПА //Режим доступу <https://weekend.today/gorod/12-podvygiv-upa.htm>

32. Організаційна структура УПА //Режим доступу https://kampot.org.ua/history/periodu/radanska_ua/Povstanska_armia_mirchuk/mirchuk_povstanska_armia_7.shtml
33. 75 років із дня загибелі Головного командира УПА Романа Шухевича //Режим доступу <https://nmiu.org/posts/375?historyDay>
34. Військо під землею. Як вижити у криївці? // Режим доступу: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/viisko-pid-zemleiu/>
35. Формування та структура УПА-Північ //Режим доступу <https://horyn.info/posts/formuvannya-ta-struktura-upa-pivnich/>
36. Битва зі злом на святому місці. Унівський бій повстанців проти енкаведистів //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/bitva-zi-zlom-na-sviatomu-mistsi-univskii-bii-povstantsiv-proti-enkavedistiv/>
37. Організація УПА в 1944 році //Режим доступу <https://ounuis.info/publications/45/partyzanska-vijna-v-ukrayini.html>
38. Діяльність ОУН - революційної та боротьба УПА на Наддніпрянській Україні (1942-1943 рр.) //Режим доступу <https://www.homin.ca/dilnist-oun-revolycijnoyi-ta-borotba-upa-na-naddnipyanskij-ukrayini-1942-1943-roky/>
39. Формування УПА //Режим доступу <https://znaki.fm/uk/teams/upa/>
40. якими були агенти Служби безпеки ОУН, і кого з ворогів їм вдалося ліквідувати? //Режим доступу <https://argumentua.com/stati/yakimi-buli-agenti-sluzhbi-bezpeki-oun-kogo-z-vorog-v-m-vdalosya-l-kv-duvati>
41. Бій під Гурбами. Як проходив найбільший бій УПА проти НКВС //Режим доступу <https://cdvr.org.ua/28939/2021/04/28/>
42. Архіви КДБ: Як було насичене агентами й знищене підпілля ОУН на Миколаївщині //Режим доступу <https://mk.depo.ua/ukr/nikolaev/arkhivi-kdb-yak-bulo-nasichene-agentami-y-znishchene-pidpillya-oun-na-mikolaivshchini-202101171272257>
43. "Оперативна гра": як працювали подвійні агенти в Службі безпеки ОУН //Режим доступу <https://ukr.radio/news.html?newsID=103473>

44. Українська повстанська армія. Розвідча служба (1945–1955 pp.)

Режим доступу <https://szru.gov.ua/history/stories/ukrainska-povstanska-armiya-rozvidcha-sluzhba-19451955-rr>

45. Андрій Мельник //Режим доступу <http://kmoun.info/2021/12/08/andriy-melnik/>

46. 1960 – відбувся бій останньої підпільної боївки УПА //Режим доступу <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/1960-vidbuvsya-biy-ostannoyi-pidpilnoyi-boyivky-upa> 1960 – відбувся бій останньої підпільної боївки УПА

47. Фронт підтримки: жінки в українському Русі опору //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/front-pidtrimki-zhinki-v-ukrayinskomu-rusi-oporu/>

48. 7 історичних фактів про діяльність ОУН на сході України //Режим доступу <https://v-variant.com.ua/article/oun-na-skhodi-ukrainy-2-2/>

49. "Коронний бій" Мирослава Симчича //Режим доступу <https://localhistory.org.ua/texts/statti/koronni-bii-miroslava-simchicha/>

50. Повстанське бусідо. Моральний кодекс воїнів УПА //Режим доступу <https://www.istpravda.com.ua/articles/574c3e2fcdadd/>

51. Ярослав Стецько: Кожна поразка росії - український процес //Режим доступу <https://uain.press/blogs/yaroslav-stetsko-kozhna-porazka-rosiyi-ukrayinskij-interes-1154847>

52. УПА — маленька держава з власною системою охорони здоров'я //Режим доступу <https://www.vz.kiev.ua/upa-malenka-derzhava-z-vlasnoyu-systemoyu-ohorony-zdorov-ya/>

53. УПА створили понад 82 роки тому. Як вона пов'язана з Хмельниччиною //Режим доступу <https://vsim.ua/Retro/2022-y-viznali-rokom-upa-yak-vona-povyazana-z-hmelnichchinoyu-11478275.html>

54. Романюк М.В. Українська народна самооборона (УНС) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут

історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2019. 842 с..

URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_nar_samooborona

55. 1943 - бій УПА під Радовичами //Режим доступу
<https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/veresen/7/1943-biy-upa-pid-radovychamy>

56. Українці витримали 15-годинний бій //Режим доступу
https://gazeta.ua/articles/history/_ukrayinci-vitrimali-15godinnij-bij/992355

57. Похід на Схід Як ОУН воювала в усіх куточках України //Режим доступу <https://texty.org.ua/projects/102993/pohid-na-shid/>

58. Українська Повстанська Армія на Закерзонні. Рейди УПА //Режим доступу https://kampot.org.ua/upa/history_upa/842-ukrayinska-povstanska-armya-na-zakerzonn-reydi-upa.html

59. Василь Кук - останній командир УПА //Режим доступу <https://uain.press/blogs/vasil-kuk-ostannij-komandarm-upa-654942>

60. Боївки, "Просвіта", бій з міліцією, провокації та розстріли — дослідження про ОУН-УПА на Сумщині //Режим доступу <https://suspilne.media/sumy/293510-boivki-prosvita-bij-z-milicieu-provokacii-ta-rozstrili-doslidzenna-pro-oun-upa-na-sumsini/>

